

TIJD & TAAK

LEDENBLAD VAN DE BANNING VERENIGING - VERSCHIJNT TWEE KEER PER JAAR - DE BANNING VERENIGING ORGANISEERT ACTIVITEITEN OP HET SNIJVLAK VAN LEVENSOVERTUIGING, RELIGIE EN SOCIAALDEMOCRATIE

INTERVIEW HELEEN DE CONINCK

Vuurzeeën in Australië, droogte in Afrika en smeltende gletsjers in de Alpen. Het klimaat verandert en dat heeft grote gevolgen. Niet ooit, maar nu. Joke van der Neut en Evelien Polter spraken met klimaatonderzoeker Heleen de Coninck.

/// » p. 4
Foto: Krista Boogaard

HAALBAAR EN BETAALBAAR?

In het essay waarmee hij een nominatie voor de Banning Prijs verwierf, schetst Peter Kerris – gedeputeerde namens de PvdA in Gelderland – een perspectief op de toekomst van klimaatbeleid middels een mooie verbinding tussen urgentie en ervaring.

/// » p. 18
Foto: Paul te Stroete

BANNING LEZING

Op 21 februari sprak Marjan Minnesma in de Rode Hoed de tweede Banning Lezing uit. In een beschouwing naar aanleiding van haar betoog gaat Maarten van den Bos in op de verhouding tussen politiek en recht in het klimaatdebat.

/// » p. 23
Foto: Paul te Stroete

APRIL 2020 | IN DIT NUMMER:

REDACTIONEEL 2 | VAN DE VOORZITTER 3 | INTERVIEW MET HELEEN DE CONINCK 4 | GREEN DEAL 8 | NAOMI LEEST: HET TEGENOVERGESTELDE VAN EEN MENS 11 | BEELDCOLUMN: VECHT, VECHT, ONZE TOEKOMST IS EEN RECHT 12 | MARTIN BUBER ALS 'GROENE' THEOLOOG 14 | DE SOCIALE KWESTIE VAN DE 21E EEUW. VAN 'HAALBAAR EN BETAALBAAR' NAAR EEN DUURZAAM LEVEN VOOR IEDEREEN. 18 | COLUMN: VLIEGSCHAAMTE EN VEGAFUN 22 | DE LEGE STOEL VAN DE POLITIEK 23 | COLUMN: ZEKERWETERS BRENGEN ONS NIET VERDER 25 | COLOFON 27 | HET GEDICHT 28

KLIMAATPOLITIEK

Er zijn weinig debatten waarin de diepgang en kwaliteit zo omgekeerd evenredig zijn aan de urgentie en consequenties van de uitkomst als het debat over klimaatpolitiek. Zij die het zouden moeten weten kennen de gevolgen, maar toch doen we niet voldoende. En wat we daarover zeggen is weinig meer dan achtergrondrumoer. In zijn briljante essay *Waar kunnen we landen?* koos de Franse antropoloog en filosoof Bruno Latour de 'sleetse metafoer van de Titanic': 'de leidende klassen begrijpen dat de schipbreuk onvermijdelijk is, ze maken zich meester van de reddingsboten, en ze vragen het orkest lang genoeg slaapliedjes te blijven spelen zodat ze er in het nachtelijke duister vandoor kunnen gaan voordat de andere klassen door de overmatige slagzij worden opgeschrikt'. Zij die voor zichzelf kunnen zorgen trekken zich terug, zich beschermend met de rijkdommen die ze hebben verworven sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw, toen de wereldwijde ongelijkheid in inkomen en vermogen opnieuw astronomische proporties begon aan te nemen. De rest is speelbal voor een Aarde die, naar het woord van Latour, meer en meer teruglaat. Ze duld de aanwezigheid van een vernietigende mensheid steeds minder en maakt zich met vernietigend natuurgeweld onderdeel van het politieke debat onder het motto: wie niet luisteren wil, moet maar voelen.

De consequenties van een en ander, zo maakt Latour in zijn complexe, diepgravende en literaire tekst meer dan duidelijk, zijn voor hen die deze gevolgen noch kunnen dragen, noch kunnen overzien. Is het dan verwonderlijk dat zij zich wentelen in de mantel van de ontkenning? Als een van de meest fundamentele mensenrechten is dat je je enigszins gerustgesteld en beschermd weet, vooral

op momenten dat oude vormen van bescherming geen soelaas meer lijken te bieden, is dan de essentiële politieke vraag niet hoe we die bescherming en zekerheid opnieuw vormgeven? En lukt het deze mensen in de tussentijd af te houden van bescherming door rigide identiteiten en hermetisch gesloten grenzen, bescherming die uiteindelijk zowel verstikkend als vals zal blijken? Het zijn fundamentele vragen. Vragen die een antwoord verdienen.

En dat antwoord moet snel komen. In de Banning Lezing van 21 februari liet Marjan Minnesma, directeur van Stichting Urgenda, zien hoe ernstig onze planeet er werkelijk aan toe is. Dat de analyse met een zeker optimisme voor het voetlicht gebracht werd, doet niks af aan de zwaarte van de boodschap. Er moet wat gebeuren, en wel nu.

In dit themanummer, dat werd gemaakt voordat de coronacrisis uitbrak, nemen we de handschoen op. We zoeken naar inspiratiebronnen in heden en verleden, naar nieuwe inzichten, bouwen voort op vertrouwde onderdelen uit de sociaaldemocratische traditie, reiken naar concrete suggesties en schetsen politieke vergezichten. Want als ons een ding meer dan duidelijk geworden is, dan is het wel dat wat we tot nu toe onder de noemer 'duurzaamheid' ondernomen hebben om de wereld ook op termijn leefbaar te houden bij lange na niet voldoende is. We hebben een klimaatpolitiek nodig, een politiek waarin telkens weer de vraag centraal staat of en in hoeverre dat wat we doen ons voortbestaan op de aarde niet nog meer in de waagschaal stelt.

Is dat eigenlijk wel iets voor ons, als Banning Vereniging voor levensovertuiging, religie en sociaaldemocratie? Als denktank op links? Zonder meer. Wat deze tijd opnieuw ter discussie stelt, is niet zozeer de centrale

plaats van de mens in ons denken en handelen, maar 'de compositie, de tegenwoordigheid, de figuratie en in één woord de lotsbestemming van die mens', aldus Latour. En hij is niet de enige. Bas Heijne spreekt in de inleiding van zijn onlangs verschenen essay *Mens/onmens* over onze obsessies met waarheid en identiteit, welke het hart van onze samenleving raken en onze politiek beheersen. En ook hij brengt deze, zij het in de marge van zijn overigens even lezenswaardige als urgente betoog, in verband met het debat over het klimaat. En ook hij laat zien hoe het debat over wat het betekent om mens te zijn in de wereld van vandaag is begonnen aan opnieuw een nieuwe ronde. Een beslissende, dit maal.

Juist Willem Banning was, in Nederland, een van de hoofdrolspelers in de vorige ronde in dit debat. *Wat dunkt u van de mens?* was een kernvraag in zijn denken, samengevat in een boektitel uit 1936. Is het dan ook niet aan de vereniging welke zijn naam draagt opnieuw over die vraag na te denken? Bij zijn introductie van de Partij van de Arbeid als sociaaldemocratische volkspartij in februari 1946 sprak hij bovendien van de noodzaak samen een nieuw begin te maken. Het is een noodzaak die zich, na het lezen van de essays van Latour en Heijne en het beluisteren van de lezing van Minnesma, meer dan ooit opdringt. Het is een noodzaak die de achtergrond was van dit themanummer over klimaatpolitiek, dat verschijnt naast de twee reguliere nummers die we ook dit jaar van *Tijd en Taak* maken. Een noodzaak die, naar we hopen, in alle artikelen, interviews, columns en besprekingen in dit nummer doorklinkt. Een noodzaak die we graag samen de komende tijd verder handen en voeten willen geven.

VAN DE VOORZITTER VERWONDERING EN RESPECT

Koen Holtzapffel is voorzitter van de Banning Vereniging.

In zijn boek *Deugdelijk leven. Een inleiding in de deugdeethiek* (2003) onderscheidt filosoof Paul van Tongeren in ethische discussies over het milieu verschillende argumenten om te pleiten voor een meer verantwoorde, duurzamere omgang met ons natuurlijk milieu. Ten eerste is er het argument dat we, in tegenstelling tot onze gewoonte, de natuur niet louter ten eigen nutte moeten benaderen. De natuur verdient ons respect om de waarde die ze in zichzelf heeft. Ze is meer dan gebruiksmateriaal. Een ander argument stelt niet de natuur maar de mens centraal. Maar ook dan heeft de natuur morele betekenis. We hebben de aarde in bruikleen gekregen (al dan niet van Godswegen) en moeten haar als goede rentmeesters beheren en doorgeven aan wie na ons komen. En dan is er nog het argument dat de mens oproept de maat van de natuur te volgen. De natuur biedt de optimale maat voor menselijke zelfverwerkelijking. Het

is een maat die zich laat verbinden met de deugd van matigheid. Wie aan de mateloosheid van zijn verlangens paal en perk stelt, bewijst niet alleen zichzelf maar ook de aarde een dienst.

Deze overwegingen zullen zeker voorbij komen in een jaar dat de Banning Vereniging veel van haar activiteiten groepeerd rond het thema duurzaamheid. Daarom is het goed dat de redactie van *Tijd en Taak* een special aan dit thema wijdt. Juist als Banningvereniging willen we daarbij verbinding leggen met religie en levensbeschouwing. Dáár is inspiratie te vinden voor een levenshouding die respectvol omgaat met de natuur. Een houding ingegeven door verwondering over hoe mooi en evenwichtig de natuur in elkaar steekt; ingegeven door het besef dat wij afhankelijk zijn van die natuur en leven vormen dat leven wil te midden van ander leven dat ook leven wil (Albert Schweizer).

Of je het bijzondere evenwicht in de natuur nu de vrucht noemt van toeval en blinde natuurkrachten, of aan een liefdevolle, creatieve goddelijke scheppingskracht, aan God toeschrijft, een wonder is het. Je hoeft maar één keer zo'n fascinerende natuurserie op tv te volgen, of liever nog zelf in de natuur rond te stappen, om te weten wat hier is bedoeld.

Natuurlijk is het van een levenshouding, gebaseerd op verwondering en respect voor de natuur, nog een hele stap naar concrete maatregelen, met al hun pijnlijke keuzes en compromissen. Maar schuilt onze bijdrage als Banningvereniging niet juist ook in de verbinding van collectieve maatregelen en persoonlijke levensstijl? Sinds de zestiger jaren van de vorige eeuw weten we dat ook het persoonlijke politiek is. Hopelijk draagt de doordenking van ons jaarthema ook in sociaaldemocratische kring bij aan een duurzamere maatschappij, collectief én individueel.

KLIMAATONDERZOEKER HELEEN DE CONINCK OVER DE KLIMAATCRISIS

*Heleen de Coninck tijdens het PvdA-toekomstlab
over duurzaamheid in Zwolle
foto | Krista Boogaard*

Australië wordt geteisterd door vuurzeeën, Afrika kampt met grote droogte en in de Alpen smelten de gletsjers. Als we doorgaan met de huidige plannen koersen we af op drie graden opwarming in 2100. Dat is rampzalig. We bevinden ons in een situatie waarin we moeilijke en moedige keuzes moeten maken. De PvdA wil werken aan een schone

en rechtvaardige wereld en de lasten en lasten op weg naar duurzaamheid eerlijk verdelen. Wat kunnen we bedenken om dat voor elkaar te krijgen? Om een antwoord op die vraag te vinden interviewen we Heleen de Coninck.

∞ Door Evelien Polter &
Joke van der Neut

Klimaatonderzoeker De Coninck was een van de vijftien hoofdauteurs van het veelbesproken rapport uit 2018 van het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) van de Verenigde Naties. Het rapport concludeerde dat er onmiddellijk drastische maatregelen genomen moeten worden én dat de wereld binnen dertig jaar op netto nul CO₂-emissies moet zitten om nog een kans te houden om onder de anderhalve graad temperatuurstijging te blijven (zie kader). Heleen is universitair hoofddocent innovatiestudies en duurzaamheid aan de Radboud Universiteit. Per april 2020 is ze benoemd tot hoogleraar socio-technische innovatie en klimaatverandering aan de Technische Universiteit Eindhoven. Na de middelbare school ging ze scheikunde studeren. Milieu had al vanaf haar jeugd haar belangstelling. Sinds 2001 houdt ze zich bezig met klimaatverandering. Begin februari sprak ze in Zwolle op het PvdA Toekomstlab over duurzaamheid. We spreken Heleen op haar werkkamer van de Radboud Universiteit in Nijmegen, waar het certificaat van de Nobelprijs voor de Vrede 2007, die ze met haar medeauteurs van de IPCC-klimaatrapporten dat jaar deelde met Al Gore, aan de muur hangt.

Je was bij de COP eind 2019 in Madrid. Wat is de COP en wat deed jij tijdens deze internationale bijeenkomst?

De COP, Conference of the Parties, is de VN Klimaatconferentie die jaarlijks moet worden gehouden volgens de VN Klimaatconventie uit 1992. Tijdens de COP spreken alle landen met elkaar om gevaarlijke klimaatveranderingen te voorkomen. Er zijn vertegenwoordigers en beleidsmakers uit alle 195 deelnemende landen, maar ook waarnemers. Dat zijn bijvoorbeeld wetenschappers, die er hun onderzoeksresultaten komen presenteren, en oliemaatschappijen, georganiseerd in brancheorganisaties, om hun oplossingen te delen. Actiegroepen zoals het Wereld Natuur Fonds ontmoeten

er beleidsmakers en wetenschappers. Er komen meer dan tienduizend mensen, verspreid over twee weken.

Tijdens de COP in Madrid zijn landen aangezet om meer ambitie te tonen in hun nationale klimaatplannen. Het was ook nodig dat er regels voor emissiehandel onder het Parijsakkoord zouden worden afgesproken, maar dat is niet gelukt. De sfeer tijdens deze COP belooft weinig goeds voor de volgende, de landen die geen belang hebben bij meer ambitie hingen aan de rem, en dat zie je duidelijk terug in de compromistekst. Op de COP gaf ik een aantal presentaties. Eén presentatie ging over de financiële sector en wat het betekent voor investeringen als we onder de anderhalve graad willen blijven. Het is belangrijk dat centrale banken zeggen dat de risico-inschatting anders moet. Hoe schatten we risico's in van beschadigingen van de infrastructuur door extreem weer? Hoe beoordeel je de rentabiliteit van kolencentrales als die misschien voortijdig dicht moeten? Pensioenfondsen hebben aandelen in Shell, omdat olie en gas een stabiele en zeer rendabele investering zijn. Stel dat Shell gaat verduurzamen, dan dalen mogelijk de inkomsten voor de pensioenfondsen, met alle gevolgen van dien. Als banken stoppen met investeren in niet duurzame projecten, kan het hard gaan. Het is daardoor echt een systeemvraagstuk. Iedereen moet tegelijk bewegen, maar dat is heel ingewikkeld.

Een van mijn andere presentaties ging over het beleid waarmee je emissies (uitstoot van schadelijke stoffen zoals luchtvervuiling en broeikasgassen) in de zware industrie kunt reduceren, bijvoorbeeld in de haven van Rotterdam. De benodigde investeringen zijn heel groot. En het is een sector die vrijwel volledig draait op fossiele brandstof. Het gebruik van die fossiele brandstoffen – voor spullen, energie, mobiliteit en verwarming – is de belangrijkste oorzaak

van klimaatverandering. Daarnaast dragen de industriële landbouw en ontbossing er flink aan bij. De uitstoot van broeikasgassen moet de komende jaren hard dalen om de ergste klimaatverandering te voorkomen. We zijn kostbare jaren verloren. Wat begin jaren negentig nog doenlijk leek is nu al een stuk moeilijker. Politieke en economische belangen spelen hierbij een grote rol. De Rotterdamse haven was in 2015 verantwoordelijk voor bijna een vijfde van de totale Nederlandse CO₂-uitstoot. De overgang naar minder CO₂-uitstoot in de zware industrie is grootschalig en ingrijpend. Dat ziet er anders uit dan in de transportsector, de landbouw of in huishoudens, waarbij je meer gebouwd voor gebouwd en auto voor auto te werk kunt gaan. Bij de zware industrie heb je een 'big bang' nodig, en allerlei processen hangen bovendien met elkaar samen. De industrie kan op verschillende manieren de uitstoot terugdringen: door op fossiel gebaseerde processen en grondstoffen te vervangen door CO₂-vrije elektriciteit, biomassa en waterstof. Via CO₂-afvang, -opslag en -hergebruik. Op de schaal van een fabriek gaan zulke veranderingen om miljardeninvesteringen. De grote vraag is: hoe krijg je dat voor elkaar? Het is verleidelijk om in de politiek het vraagstuk plat te slaan tot het principe 'de vervuiler betaalt'. Dat is in de praktijk alleen vol te houden als de kosten betaalbaar zijn voor die vervuiler. Of als je bereid bent de fabrieken van die vervuiler te sluiten. Maar ik denk niet dat we dat willen, ook als PvdA niet.

Waarom veranderen we niet radicaal?

Tien jaar geleden werd ik uitgenodigd om mee te gaan met een cruise naar Spitsbergen, georganiseerd door *NRC Handelsblad*. Een fantastische ervaring, wat is het mooi daar, wat is de natuur indrukwekkend. Maar, de helft van de deelnemers geloofde niet dat klimaatverandering aan de hand was, of door de mens kwam. Een aantal deelnemers vond het arrogant

om te denken dat wij als nietige mensen de enorme aarde zo kunnen veranderen. De reis vond plaats net na de mislukte COP in Kopenhagen, dat was een desillusie voor veel mensen. Gedragswetenschap toont aan dat mensen de neiging hebben een probleem te ontkennen als er geen zicht is op een oplossing. Jonathan Safran Foer beschrijft in zijn boek *Het Klimaat* zijn wij hoe tijdens de Tweede Wereldoorlog een Joodse man uit het getto van Warschau werd gesmokkeld en naar het Congres in Amerika werd gebracht om daar uit de eerste hand te vertellen wat er voor vreselijke dingen gebeurden in Warschau. De reactie van een congreslid was: 'Ik denk niet dat je liegt maar ik kan je niet geloven'. Hij voelde zich totaal machteloos. Dat speelt ook bij ontkenning van klimaatverandering. Niet veel mensen denken dat klimaatwetenschappers liegen. Sommige mensen kunnen de conclusies niet accepteren. Anderen accepteren het wel rationeel, maar leven er niet naar. En maar heel weinig mensen veranderen hun gedrag voldoende en leven in lijn met het voorkomen van klimaatverandering.

Hoe beoordeel je wat er gebeurt in Nederland op klimaatgebied?

Het is een gemengd verhaal. Van alle EU-landen heeft Nederland de minste duurzame energie: 7,4 procent, al stijgt het nu wel hard. De uitstoot van CO₂ is min of meer gelijk gebleven. We hebben daar ook wel argumenten voor: we hebben weinig potentieel voor duurzame energie en geen waterkracht, we zijn geen ideaal land voor zonne-energie en uit biomassa van eigen grond kunnen we ook niet genoeg halen. Maar ondertussen gebeurt er ook echt te weinig, we hebben vijftien jaar grotere delen op onze handen gezeten.

Op andere milieuvraagstukken doen we het vaak weer beter. In afvalverwerking is Nederland één van de best presterende landen ter wereld, wij hebben geen vuilnisbelten meer. Met het gebruik van fietsen in plaats van

auto's zijn we verder dan welk land ook, dankzij overheidsinvesteringen in infrastructuur, maar ook de onvermoeibare Fietsersbond. Duitsland doet veel aan duurzame elektriciteit, maar burgers daar krijgen nog subsidie voor gas- en olieverwarming. Ook de transportsector loopt daar door de autolobby sterk achter. De enorme kostendalingen in zonne-energie danken we overigens aan het jarenlange Duitse beleid en de Chinese innovatiekracht. Dat was niet zo gepland, maar die combinatie heeft een mondiale impact, want elektriciteit uit zonne-energie kan nu op veel plekken concurreren met kolenstroom.

Het klimaatbeleid in Nederland is vergeleken met vijf jaar terug sterk verbeterd. De VVD lag altijd dwars, maar voor de Klimaatwet kwam Kamerbrede steun. Het gaat nog steeds niet ver genoeg om onder die anderhalve graad te blijven, maar er gebeurt nu wel echt wat. De kunst is om de benodigde kennis bij alle delen van de bevolking te krijgen. We hebben in Nederland tienduizenden c.v.-ketelinstallateurs die al zeer binnenkort een gasvrije verwarming moeten kunnen installeren en onderhouden. Alle opleidingen, van MBO tot universitair, zullen een beroepsbevolking moeten opleiden die klaar is voor een duurzame toekomst. Het gaat om toekomstbestendig onderwijs voor iedereen.

Veel aandacht gaat ondertussen ook naar de landbouw. Boeren voelen zich de laatste tijd geraakt in de kern van wie ze zijn. Ze hebben eer in hun vak en opeens zijn ze de kwaaië pier. Mijn dochter gaat naar een gastouder, een gezin met een boerderij met zestig koeien. Dit boerengezin ziet het probleem en werkt met natuurorganisaties samen. Ze hebben stroken met bloemen, breiden niet uit maar hebben de lening van de bank gebruikt om te investeren in massa's zonnepanelen op de schuur. Ze zijn kritisch op boeren die industrieel bezig zijn,

maar tegelijkertijd zullen ze hen nooit afvallen. In die sector zit een sterke saamhorigheid. Daardoor lijken grote industriële boeren en de boerenbeweging die aan wetenschapsontkening doet de hele sector te vertegenwoordigen. Als de boeren de overheid kunnen vertrouwen en die overheid hen ook werkbare oplossingen biedt, zouden velen zich niet zo machteloos voelen.

Je wordt hoogleraar aan de Technische Universiteit in Eindhoven met als onderzoeksgebied de overdracht van technologische kennis naar ontwikkelingslanden. Waarom is dit belangrijk?

Al in 1992, bij het afspreken van de VN-Klimaatconventie, is vastgelegd dat rijke landen arme landen moeten helpen met technologieoverdracht en capaciteitsopbouw. Dat was ook cruciaal om in Parijs tot een akkoord te komen, en het is ook hard nodig. Arme landen missen vaak de goed functionerende instituties en goed opgeleide mensen. Die heb je allebei nodig om een transitie vorm te geven. Je kunt wel stellen dat de rijke landen daar niet genoeg aan gedaan hebben, ondanks dat het dus al 25 jaar moet en opnieuw werd bevestigd in het Parijsakkoord. Ook door Nederland. Maar ondertussen moest klimaattechnologieoverdracht vooral ook het eigen belang dienen. Nederlandse handelsbelangen staan centraal, ook Lilianne Ploumen zat als ontwikkelingsminister op die lijn. Zo maak je je niet geloofwaardig bij de internationale klimaatonderhandelingen.

Een voorbeeld: in Twente was een hele goede masteropleiding, speciaal voor high-potentials uit ontwikkelingslanden, veel studenten kwamen uit Afrika. Die master is wegbezuinigd, hij was immers niet in het Nederlands belang. Ik kom nu bij de klimaatonderhandelingen vaak Afrikaanse onderhandelaars tegen, inclusief de huidige minister van milieu van Oeganda, die haar master bij dat RTC in Twente heeft gedaan. Goed besteed geld, denk ik dan. Waarom stop je daarmee?

Een land als Indonesië is een voorbeeld van waarom technologie- en kennisoverdracht zo belangrijk zijn. Dit land exporteert klimaatverandering: het verkoopt fossiele brandstoffen, het is na Australië de grootste kolenexporteur en er is veel ontbossing voor de winning van palmolie. Ze hebben die inkomsten nodig omdat ze een groeiende consumentenmarkt hebben en ze alles moeten importeren, er wordt bijna niks in het land zelf gemaakt. Je kunt dat doorbreken door lokaal een duurzame economie op te bouwen. Maar daarvoor moet je goed opgeleide mensen hebben. En het onderwijs is zo beperkt en ondermaats dat Indonesiërs nauwelijks eigen maakbedrijven starten. Rijke landen moeten daarbij helpen, dat is een solidariteits- en een rechtvaardigheidsvraagstuk waar de PvdA volledig achter moet gaan staan.

Je bent Fellow (gastonderzoeker) bij de Wiardi Beckman Stichting en was van 2012-2017 lid van de kompasgroep die het Van Waarde project ondersteunde.

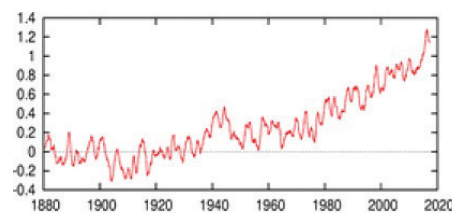
Duurzaamheid was daarin ondergebracht bij bestaanszekerheid, niet als een aparte waarde. Hoe kijk je aan tegen het huidige klimaatbeleid van de PvdA?

Eurocommissaris Frans Timmermans werkt aan een klimaatplan voor de Europese Unie met als doel om als Europa in 2050 het eerst klimaatneutrale continent te zijn, maar op een sociaaldemocratische manier. Dat vind ik fantastisch. Timmermans heeft met zijn familie in Limburg de mijnsluitingen meegemaakt en ervaren dat een omslag mogelijk is, maar ook hoe moeilijk het kan zijn. Door die ervaring begrijpt hij wat mensen die betrokken zijn bij zo'n transitie meemaken. De EU wil Polen financiële ondersteuning geven bij het afbouwen van de kolonindustrie daar en het opvangen van de negatieve sociale en economische gevolgen daarvan in lokale gemeenschappen. Dat is niet alleen goed, maar ook nodig. Ook Polen moet op zijn eigen voorwaarden mee worden genomen in de klimaattransitie.

Ik ben lid van de PvdA, niet van GroenLinks. De PvdA begint meer bij alle mensen. Ik chargeer, maar GroenLinks wil het liefst van iedereen GroenLinksers maken. De PvdA laat mensen meer in hun waarde en beschouwt mensen, in al hun diversiteit, als noodzakelijk element van een verandering die we samen ingaan. In het begin van het Van Waarde project is duurzaamheid een beetje vergeten. En als ik eerlijk ben, lukte het niet heel goed om het een volwaardige plek te geven. Maar bij iedere bijeenkomst met PvdA-leden werd door een deelnemer wel de opmerking gemaakt dat duurzaamheid toch ook 'Van Waarde' is.

In interviews in de Volkskrant en het NRC wordt er steeds verslag gedaan van je privéleven. Je leven op een woonboot met je Amerikaanse echtgenoot en dochter vormen een belangrijk onderdeel van deze artikelen. Hoe ervaar je die belangstelling?

Het voelt oncomfortabel. Ik vind mezelf helemaal niet zo interessant. NRC trok me over de streep met het argument dat een interview over een wetenschapper, en dus niet alleen over het IPCC-rapport, door veel meer mensen wordt gelezen. Dat gold nog sterker voor een toegankelijker medium zoals het Volkskrant Magazine. Ik krijg vaak de vraag wat ik zelf doe om de klimaatcrisis te lijf te gaan. Ik heb altijd gemengde gevoelens over die vraag. Ik begrijp hem – ik moet zelf ook geloofwaardig zijn. En persoonlijk gedrag is belangrijk, iedere ton CO₂, iedere actie, ieder jaar dat die actie eerder gebeurt, betekent dat we die CO₂ later niet uit de lucht hoeven te halen. Dus: doe het, het helpt! Maar zeker net zo belangrijk is dat de systemen waarin we ons bewegen – het energiesysteem, ons consumptiepatroon, ons grondgebruik – veranderen. Dat kunnen individuen niet alleen. Die stappen moeten van de overheid komen en in iets mindere mate van grote bedrijven.

Wereldgemiddelde temperatuur (GISTEMP, t/m september 2017) ten opzichte van 1880 - 1900 met een 12-maands lopend gemiddelde (Bron: NASA/GISS).

De opwarming van de aarde

De aarde is sinds de industriële revolutie al met 1°C opgewarmd, volgens het weerinstituut KNMI 'bij benadering geheel door toedoen van de mens'. In Nederland is het in die tijdspanne 1,7°C warmer geworden. Vooral de laatste decennia gaat het hard. En de stijging gaat door, zelfs als de CO₂-uitstoot drastisch vermindert.

Als de landenplannen in het Parijs-akkoord worden uitgevoerd, zou het aan het eind van deze eeuw rond de 3 graden warmer zijn, aldus het IPCC. De temperatuurstijging kan nog tot 1,5°C beperkt worden, maar dan moet er wel heel snel heel veel gaan veranderen.

Gevolgen van de temperatuurstijging

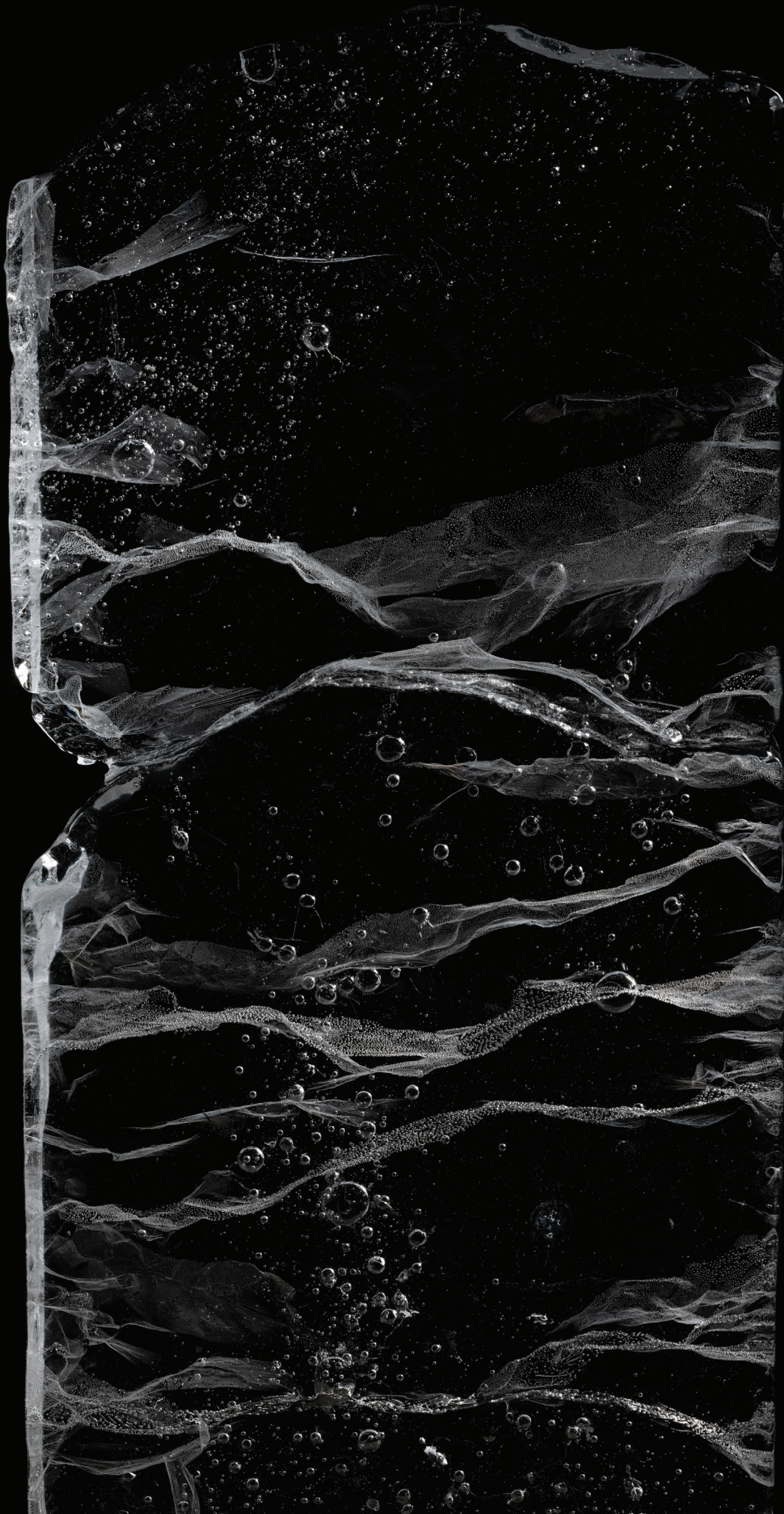
Bij 2°C stijging: vrijwel alle warmwaterkoraal weg. Bij 1,5°C nog 10-30% over.

Bij 2°C: 10 cm meer zeespiegelstijging dan bij 1,5°C in 2100 (op ruwweg een meter), op de langere termijn meer.

Keerpunt irreversibel afsmelten landijs ergens tussen 1,5 en iets boven de 2°C. Bij afsmelten landijs wordt de zeespiegelstijging in 2100 al veel hoger.

In 2050 lopen honderden miljoenen mensen meer risico's op armoede bij 2°C dan bij 1,5°C, vooral door extreem weer.

Hoe hoger de temperatuurstijging, des te ernstiger de gevolgen.

GREEN DEAL

Afgelopen najaar toonde het museum Singer Laren een overzicht van vijfhonderd jaar kunst over weer en wind. Van een kraakheldere dag via stevige regenbuien - zeer zeldzaam in de schilderkunst van de zeventiende eeuw - naar een prachtige regenboog die de toeschouwer weer moed geeft. In zalen met meer dan 120 werken kon de bezoeker grasduinen door uiteenlopende weertypen.

✂ **Door Tim Zeedijk**

De rode draad vormde het verbeelden van ijs en sneeuw. Een lastige opgave voor kunstenaars, omdat bevroren water zowel transparant als opaak is, en alles daartussenin. Sneeuw en ijs zijn misschien wel de moeilijkste stoffen om op doek met verf en penseel vast te leggen, al was het alleen maar omdat ze niet zo geduldig willen poseren als een stenen kannetje of een vaas met bloemen. Het smelt voor je ogen in het atelier en buiten werken in de winter is bijna onmogelijk omdat de verf weerbarstig is bij lage temperaturen. Voor de schilder is het trouwens ook verre van prettig in de kou. Het onderwerp moet dus naar de herinnering worden geschilderd. Poederachtig, kristallijn, als een diamant zo hard of als dons – sneeuw en ijs vermommen zich telkens anders en in de tentoonstelling was goed te zien dat generaties kunstenaars zich hebben vastgebeten in die uitdaging. Het merkwaardige Kruiend ijs te Delfshaven uit 1565 van Cornelis Jacobsz van Culemborch laat zien hoe in de zestiende eeuw

de haven wordt overgenomen door een torenhoge berg van blokken ijs, terwijl 250 jaar later David Humbert de Superville hetzelfde fenomeen vastlegde in IJsschotsen op de Maas (1809). En weer 200 jaar daarna probeert Anna Metz in haar ets Dooi II uit 2009 te verbeelden hoe een tenger boompje zich ontworsteld aan een smeltend dek sneeuw.

De finale in de laatste zaal vormt het wandvullende schilderij IJszee van Robert Zandvliet uit 2018. Zijn weergave van de Noordpool baseerde hij op de schetsen van de negentiende- eeuwse kunstenaar Louis Apol, die op een expeditie naar Nova Zembla was geweest. Kunst brengt kunst voort, een prachtig slot van een drukbezochte tentoonstelling.

Het museum had als toegift een verassing in petto. NOS-weerman Peter Kuipers Munneke werd gevraagd om zijn reis naar Antarctica samen te vatten in een selectie eigen foto's. Zo kon het publiek de relatie leggen tussen die vijfhonderd jaar extreem weer op papier en doek en het onderzoek naar klimaatverandering dat Kuipers Munneke in samenwerking met de Universiteit Utrecht op de Zuidpool verricht. Op initiatief van de weerman werd deze presentatie uitgebreid met het werk van Suzette Bousema, een pas afgestudeerde kunstenaar die voor haar eindexamenproject een serie foto's maakte in het laboratorium in Utrecht. Wetenschap brengt dus ook kunst voort. Zo is het altijd geweest en de hink-stap-sprong van Zandvliets IJszee, via Apols schetsen (niet in de tentoonstelling) naar Antarctica door de ogen van Kuipers Munneke en tenslotte

de fotografie van Bousema vormden een boeiende wisselwerking tussen kunst en wetenschap.

Wel was er iets opmerkelijks aan de hand met de interpretatie van Zandvliets werk. De schrijver van het toelichtende etiket dacht in eerste instantie dat het schilderij over de global warming ging. Terwijl de kunstenaar daar nu helemaal niet aan had gedacht. Hem ging het om (...) de eenvoud van de opzet. De kleur van het ongeprepareerde katoen is ook de kleur van de ijsbergen en de wolken. Met een verfroller is het grijs van de tussenruimte tussen de schotsen en wolken geschilderd. Met één enkele turquoise zeegroene laag over het grijs in de lucht is de ruimte gearticuleerd. De maat van de centrale ijsberg in het midden is in verhouding met de drijvende schotsen op de voorgrond maar door het idee van perspectief lijkt deze echter veel groter en draait de hele voorstelling om dit centrum heen. Het gaat, kortom, over schilderkunst, over kleur en compositie, het doek is geen politiek statement. Een sterk voorbeeld van hineininterpretieren, die eerste gedachte van de conservator. Met die blik van nu worden alle eigentijdse werken met daarop sneeuw en ijs een oproep tot het verlagen van onze CO₂ uitstoot, om zo de aarde te behouden en daarmee dat soort heerlijk guur weer ook aan onze kinderen te gunnen.

Maar zo is het niet. Er was in de tentoonstelling maar één kunstenaar die doelgericht de klimaatverandering tot onderwerp had gekozen. En het werk van Suzette Bousema is dermate subtiel en aangenaam voor het oog dat alleen de oplettende bezoeker de boodschap niet ontgaat. Op

*Suzette Bousema (geb. 1995),
Climate Archive, 2019, 104*154 cm,
UltraChrome print op Bariet*

aanraden van Kuipers Munneke bezocht Bousema de koelcel van het laboratorium van aardwetenschappen in Utrecht en stond daar oog in oog met de boorkernen uit Antarctica en Groenland. In die staven ijs zitten de samengeperste lagen sneeuw van meer dan 20.000 opeenvolgende jaren. Bousema noemt haar project Climate Archive, want de belletjes in het ijs bevatten de samenstelling van de lucht van al die duizenden jaren. Dus ook de lucht zoals Hendrick Avercamp hem inademde toen hij in de zeventiende eeuw zijn beroemde winterlandschappen schilderde. Dat zal ergens aan het topje van de boorkern zijn, maar helemaal aan de onderzijde ervan bevat het ijs de samenstelling van de lucht die de kunstenaar in Lascaux in de longen zoog waarmee hij vervolgens met kracht een mengsel van klei en water over zijn hand uitspooog tegen de grotwand aan, om zo een eeuwigdurende handtekening in roodbruin en zwart te maken. Bousema fotografeerde de kernen in een extreem close-up en akelig precies zwart-wit, en vergrootte de foto tot anderhalve meter, waardoor het stukje ijs van nog geen tien centimeter lang ineens boven de bezoeker uit torent. Je oog dwaalt over dat oppervlak alsof het een sterrenkaart is - steeds weer ontdek je nieuwe belletjes en scheurtjes en verbindingen. Pas als je de toelichting leest en begrijpt dat dit archief van lucht teruggaat tot de eerste grotschilderingen, komt het besef dat die aanstaande klimaatverandering niet alleen het toekomstig leven op aarde bedreigt, maar ook dat daardoor onomkeerbaar het grootste en langstdurende archief ter wereld verdwijnt. Als de temperatuur blijft stijgen, dan zal de bovenste laag, die van onze eigen generatie,

smelten. Niet langer raadpleegbaar zijn. We zijn onszelf in dat archief aan het uitvegen, ons geologische geschiedenisboek bestaat straks niet meer. En we weten om te beginnen de eerste pagina's, die van onze eigen adem. Die onverbiddelijke waarheid vormt een wrang slot van de tentoonstelling met zoveel moois en poëtisch.

En er dringt zich nog een gedachte op. Dit alles gezien en bedacht in een museum waar de regels voorschrijven dat de kunstwerken bij een perfect stabiel klimaat van om en nabij de twintig graden Celsius (met een schommeling van maximaal twee graden naar boven en naar beneden) en een relatieve vochtigheid van 53% (met een schommeling van maximaal 5% naar boven en naar beneden) bewaard moeten blijven. De conservator moet de kachel permanent stoken om aan die eisen te kunnen voldoen. Ook na sluitingstijd en in de depots. Ook op maandag, als de meeste instellingen gesloten zijn. Ook in de vrachtwagens die de werken van het ene naar het andere museum vervoeren. De belangrijkste reden daarvoor is vreemd genoeg niet perse het welbevinden van de kunstwerken. Die kunnen heus wel een wat ruimere bandbreedte van schommelingen aan, of vinden het niet zo erg als de temperatuur in het depot wat lager is. Vaak zijn de werken eeuwenlang getoond onder omstandigheden veel minder strikt dan in het moderne (of moeten we zeggen, binnenkort ouderwetse?) museum. Het is zeker dat de kerken in de middeleeuwen de kachel niet op 20 hadden staan, net zo min als dat de relatieve vochtigheid onder controle is als je op vakantie in Spanje of Italië een kapel bezoekt. Nee, die kunst kan heel wat

aan. Het is de dwingende eis van de musea onderling, die van elkaar verlangen dat ze precies dezelfde uitgangspunten hanteren, waardoor ze elkaar in goed vertrouwen, en bovendien gedekt door een kostbare verzekering, werken kunnen uitlenen. Als een museum van die standaard zou afwijken en de kachel wat lager zet omwille van het besparen van de fossiele brandstoffen, dan is het vertrouwen bij de anderen weg en wordt er geen werk meer uitgeleend.

De Green Deal van Frans Timmermans is een oproep tot een radicale verandering, die alleen slaagt als wijzelf, ieder individu in de eigen leefomgeving, diezelfde verandering in gang zet. Energieverbruik beperken daar waar mogelijk. In het geval van de musea, waar meer en meer aandacht is voor klimaatverandering, zou dit betekenen dat de extreme klimaatbeheersing op zaal moet worden heroverwogen, ten faveure van de echte klimaatbeheersing buiten de muren. Anders is straks de kunst als een kind in een couveuse gered, maar is de rest van de aarde naar de knoppen. De grotere instituten moeten daarbij een voorbeeldrol vervullen door als eerste de strenge eisen te versoepelen en een energiezuinig beleid na te streven. Wie zet de eerste stap?

In de tentoonstelling Weer en Wind, en met name in de indringende kunstwerken die sneeuw en ijs verbeelden, of het nu de artistieke worsteling van Zandvliet of het ideologische werk van Bousema is, werd de bezoeker er subtiel aan herinnerd dat onze cultuur en dus wijzelf, als we zo doorgaan, zal verdwijnen. Als sneeuw voor de zon.

NAOMI LEEST HET TEGENOVER- GESTELDE VAN EEN MENS

Ida, net afgestudeerd aardwetenschapper, stelde zich als kind voor dat ze een komkommer was. Of de eikenhouten tafel van de burens. Een curieus gegeven, dat naarmate het boek vordert een verklarende functie blijkt te hebben. Hoe leef je je in iets zonder bewustzijn in? Is het feit dat we bewustzijn hebben (en is dat bewustzijn ook niet te reduceren tot chemische reacties zonder bewustzijn?) dan een argument om de habitat van andere flora en fauna, om de planeet en dus ook onszelf te mogen

/// Door Naomi Woltring

Lieke Marsmans romandebuut (2017) gaat over klimaatverandering en veel meer dan dat. Het gaat over lesbisch zijn in een heteronormatieve wereld, over eenzaamheid en relaties, over hoe overdaad apathisch en depressief maakt, over hoe ons zelfbeeld en wereldbeeld bepalen wat we als waar aannemen. In humoristische terzijdes, die het midden houden tussen Loesje-teksten en aforismen, bespiegelt hoofdpersoon Ida wat er om haar heen gebeurt. Maar het klimaat vormt de rode draad.

Als student stoorde Ida zich aan hoe bijvoorbeeld milieuproblemen als *prisoner's dilemma* worden gepresenteerd: om tot een voor twee partijen goede oplossing te komen,

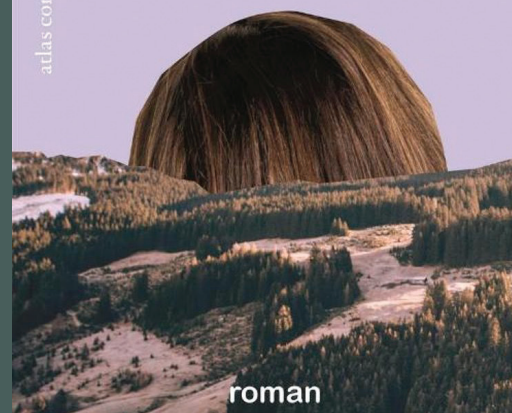
moet een van de twee over zijn/haar eigen schaduw heen springen en vertrouwen dat de ander geen misbruik zal maken van de kwetsbare eerste toenadering. Waarom is dat dilemma van de eerste stap bij iets breekbaars als het zoeken naar een geliefde wel oplosbaar en bij iets vernietigends als klimaatverandering niet? Houden we onszelf niet voor de gek met dat frame van het *prisoner's dilemma*, lijkt Marsman zich af te vragen. En doen we in praktijk niet evengoed het tegenovergestelde wanneer we wegstaren van stijgende temperaturen? 'Vertrouwen uit luiheid: wantrouwen betekent immers in actie moeten komen'.

Zoals zo veel mensen maakt Ida zich grote zorgen en wil verandering, maar weet niet goed hoe. Over een vrouw die klaagt over de apathische jeugd van tegenwoordig (het boek is van vóór de klimaatmarsen) vraagt ze zich af: 'Zou ze er wel eens bij stil hebben gestaan dat apathie ook het gevolg van het wél hebben van waarden zou kunnen zijn? Mijn apathie is een gevolg van hoe de generatie van mijn ouders de wereld achterlaat, mijn cynisme een uiting van verslagenheid: ik gebruik cynische grapjes om me staande te houden in een wereld waar ik niet voor gekozen heb, nooit voor zou kiezen, maar waar ik geen uitweg zie.'

het tegenovergestelde van een mens

Lieke Marsman

atlas contact

Lieke Marsman, *Het tegenovergestelde van een mens* (2017).

Marsman suggereert dat de verandering begint bij het veranderen van onze blik op de mens, objecten en de aarde. Want de opwarming van de aarde verandert *alles*, citeert Marsman Naomi Klein. Het boek gaat niet over oplossingen, niet over instituties, het aanpakken van Shell en Monsanto, ons eten, reizen, onze voetafdruk. Dat hoeft ook niet – het boek laat ons op een speelse en intelligente manier zien hoe ons mensgerichte denken moet veranderen om aan die oplossingen toe te komen.

Het is aan wetenschappers, politieke partijen en maatschappelijke organisaties om dat soort oplossingen zo snel mogelijk in praktijk te brengen. Daarbij kunnen we in een adem de sociaaldemocratische traditie van herverdeling en tegengaan van verschillen in macht en rijkdom revitaliseren. Als we nu handelen, kunnen we klimaatveranderingen misschien nog als aangrijpingspunt gebruiken om een rechtvaardigere wereld te bewerkstelligen. Kant parafraserend vraagt Marsman ons: 'Stel je een wereld voor waarin ruimte en/of tijd niet bestaan. En dan nu een wereld zonder marktwerking en/of vastgoedspeculatie.' Dat lijkt me een mooi startpunt.

BEELDCOLUMN

VECHT, VECHT, ONZE TOEKOMST IS EEN RECHT

De 16-jarige Zweedse Greta Thunberg is het gezicht van de internationale klimaatbeweging, maar er zijn veel meer jongeren die strijden voor al het leven op de planeet. Eén van hen is de 15-jarige Amsterdamse Jesse van Schaik, ze zit in 5 vwo. Zij is woordvoerder van *Fridays for Future* en daarnaast doet ze mee aan acties tegen Shell. Vorig jaar organiseerde ze in oktober de blokkade voor het Rijksmuseum.

Ik spreek Jesse tijdens een tussenuur in haar middelbare school in Amsterdam-West. Ik zie haar zitten op een trap, lezend in de roman *Lolita* van Nabokov. Deze stoere klimaatactiviste vormt een grappig contrast met de ik-persoon in het boek die een kind tot seksueel object maakt. Ze leest het boek omdat ze hoorde dat Nabokov z'n goede schrijver is.

Ze vertelt hoe ze actief is geworden: 'Ik heb geleerd om kritisch te kijken naar de maatschappij. Mijn oma is Mathilde van den Brink, zij was PvdA Europarlementariër en mijn moeder werkt voor Milieudefensie. Ze hebben mijn activisme niet ingefluisterd want ik heb het zelf ontdekt'.

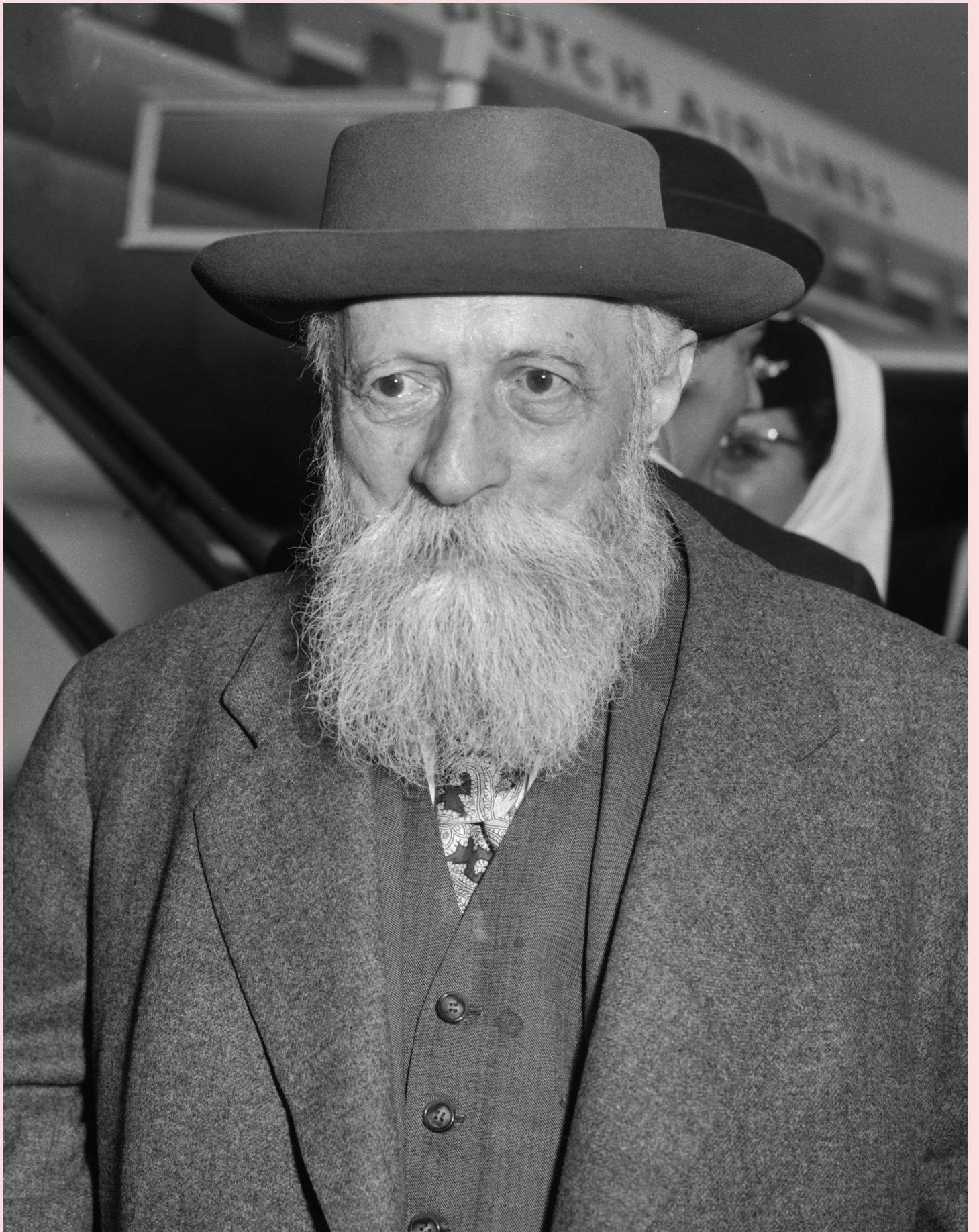
Jesse hoort bij *Fridays for Future*, een internationale actiegroep van jongeren en scholieren die staken voor het klimaat. Ze vechten voor een betere omgang met het klimaat, al het leven op de planeet en hun eigen toekomst. Via allerlei contacten zijn ze begin vorig jaar bij elkaar gekomen na een oproep op Facebook. Op 3 april aanstaande organiseren ze een grote landelijke actiedag in Utrecht, Jesse is coördinator. De organisatie doen ze alleen met jongeren. Volwassenen en andere organisaties kunnen zich aansluiten.

Jesse vindt dat heel gaaf, dat jongeren van 15 jaar zelf actievoeren. Voor haar gaat het verzet niet alleen om het resultaat, maar ook om de gezelligheid. 'Het leuke is dat je met een groep voor hetzelfde vecht, dat geeft een sterk gevoel van verbondenheid. We zijn strijdbaar. De leuzen zijn daarom belangrijk.' Eén van de leuzen is: *Vecht, vecht, onze toekomst is een recht*. Andere leuzen zijn: *What do you want?* en *Hé, hé overheid, maak een goed klimaatbeleid*. Tijdens een actie hebben ze veel Engelse leuzen om het internationale karakter van de strijd te benadrukken. Met de Nederlandse leuzen spreken ze de Nederlandse regering en de Nederlandse mensen aan. Jesse vertelt dat ze op haar eigen bord meestal plaatjes zet. Zo maakte ze een heel groot oog met de pupil als wereldbol, rondom het oog verandert de aarde in een grote olievlek die de wereld opslokt.

Als Jesse klaar is met haar middelbare school wil ze naar gebieden waar mensen zwaar zijn getroffen door de klimaatverandering. Ze wil corruptie van overheden onderzoeken en multinationals als Shell, die mensen en het milieu uitbuiten, aan de kaak stellen. Haar grote voorbeeld is haar moeder, zij bezocht Nigeria om te kijken wat Shell daar deed en ze heeft een rechtszaak aangespannen tegen dat bedrijf. Jesse wil veel reizen en dan vooral in Afrika kijken hoe de multinationals het daar verkloten en daar dan wat tegen ondernemen.

Tekst: Evelien Polter

Beeld: Paul te Stroete

MARTIN BUBER ALS 'GROENE' THEOLOOG

De joodse religieuze denker Martin Buber (1878-1965) leefde en werkte in Polen, Oostenrijk, Duitsland en Israël (vanaf 1938). Als Zionist was hij vaak een kritische buitenstaander. Hij kan als filosoof, theoloog, socioloog en pedagoog beschouwd worden. In de vorige eeuw werd hij tot de grote filosofen gerekend. Zijn dialogische filosofie, zoals die in zijn meest bekende werk *Ich und Du* wordt uitgewerkt, had grote invloed. Door de religieuze aspecten van zijn denken lijkt hij nu in Nederland weinig aandacht meer te krijgen. Hoewel er juist in Nederland nog christenen en humanisten zijn die inspiratie putten uit zijn werk.

Er zijn weinig landen buiten Nederland en Duitsland waar Buber zo veel invloed had en waar hij over de jaren heen zo veel lezingen gegeven heeft. Banning en het religieuze socialisme namen daarbij een bijzondere plaats in. Zijn invloed over de jaren heen veranderde telkens van karakter: de beide wereldoorlogen en de vernieuwde contacten daarna bepaalden vaak de thema's. In onze tijd komen nieuwe thema's naar voren, verbonden met nieuwe crises, zoals rond milieu, klimaatverandering en biodiversiteit. Bubers denken over natuur en milieu is lang onderbelicht gebleven. Terugblikkend kan hij als een belangrijke 'groene' theoloog en filosoof gezien worden. Zo verdient hij aandacht in het kader van de groeiende belangstelling voor 'groene theologie' in Nederland.

✎ Door Hans Schravessande

In verschillende geschriften heeft Banning verwezen naar de invloed die Buber op hem had. Zijn vroegste kennismaking met Buber gaat terug op zijn deelname aan de conferentie van religieuze socialisten in 1928 in Heppenheim, de woonplaats van Buber. Daar namen onder meer ook Henriette Roland Holst, Leonhard Ragaz en Paul Tillich aan deel. Buber was een van de sprekers. Hij ging daar het debat aan met 'Genossin' Henriette Roland Holst over doel en middelen bij de socialistische revolutie. Het verslag van de conferentie verscheen onder de titel *Sozialismus aus dem Glauben*. De religieuze socialisten hadden voornamelijk een Protestantse achtergrond. Met 'geloof' werd vooral het geloof in het socialistische ideaal bedoeld, dat alleen nagestreefd kon worden vanuit een vernieuwing van de mens. Het is een vernieuwing die zich zo met verschillende vormen van religieus geloof laat verbinden. De gedachten van Buber vormden voor Banning de basis van zijn socialistisch personalisme, dat via hem ook doorwerkte bij het tot stand komen van de PvdA. Banning legde de nadruk op het los komen van de persoon in zijn uniciteit uit de massa. Maar het was zeker geen loflied op het moderne individualisme, het was altijd betrokken op de mens in gemeenschap met anderen.

In 1947 hield Buber op een driedaagse bijeenkomst van de Woodbrookers in Bentveld een lezing over 'De weg van de mens volgens de Chassidische leer'. Het is volgens velen zijn mooiste en meest meditatieve geschrift. De Nobelprijswinnaar voor literatuur Hermann Hesse schreef aan

Buber dat deze lezing het mooiste was dat hij van hem gelezen had. In de internationale literatuur over dit boekje worden de Woodbrookers omschreven als een 'Nederlandse oecumenische vereniging'. Het is verrassend om te zien hoe breed oecumenisch het in die tijd kon zijn. Dat gold zowel voor de bijeenkomst in Heppenheim, als voor Bentveld en andere conferenties in Nederland waarbij Buber betrokken was. Er was altijd ook deelname van joodse kant. De thema's die Buber besprak hadden vaak een sterk dialogisch karakter, niet alleen vanuit een humanistisch, maar ook vanuit een interreligieus gezichtspunt.

Natuur in context

Bij de gesprekken in de context van het religieuze socialisme was er doorgaans weinig aandacht voor de natuur. In de jaren dertig en ook na de oorlog was een positieve theologische aandacht voor de natuur op zijn minst verdacht. Natuur was verbonden met de nazistische en Germaanse aandacht voor 'bloed en bodem'. God en natuur werden scherp onderscheiden. Bij Buber en andere Zionisten waren er nog andere accenten vanuit hun verlangen om opnieuw contact te vinden met de bodem van het beloofde land en de wisseling van de seizoenen. Dialectische theologen als de Zwitsers Karl Barth en Emil Brunner stonden open voor Bubers dialogische denken, voor zover het de relatie tot God en tot de mensen betrof. Maar met Bubers denken over een dialogische relatie met de natuur konden zij niets aanvangen, ook al had bij Buber die dialoog in termen van wederkerigheid een

ander karakter. In zijn latere werk zou Buber dan ook niet meer willen spreken over een 'dialog' met de natuur maar over een 'betrekking' tot de natuur. Maar daarbij bleef zijn kenmerkende onderscheid tussen 'ik-jij', als een vorm van wederkerigheid, en 'ik- het' als een objectieve verzakelijkende benadering het bepalende uitgangspunt.

Bubers denken over natuur was contextueel. Niet alleen de Zionistische context, ook de Neo-Romantiek speelde in zijn vroege periode een rol. Zo kon hij schrijven over zijn ervaring met het omarmen van bomen, om zo de bron van leven te voelen. Mystiek en pantheïsme, door Spinoza beïnvloed, spelen er in mee. Veel daarvan doet nu denken aan New Age. Na zijn hoofdwerk *Ich und Du*, laat hij dit achter zich. Vooral door zijn Bijbelse theologie krijgt de transcendentie werkelijkheid meer aandacht. Hoewel hij dat woord niet gebruikt, is zijn denken pan-en-theïstisch: God valt niet samen met de werkelijkheid, maar is in alle werkelijkheid vanuit een blijvende transcendentie aanwezig.

Bijbel en natuur

Op een heel verrassende wijze is zijn aandacht voor de natuur al aanwezig in zijn Bar-Mizwa toespraak op dertienjarige leeftijd: "Ik heb al eerder vermeld dat onze godsdienst de liefde ook tot de dieren, ja ook tot de anorganische schepselen uitbreidt: Zo klinkt het in de psalmen (145,9): 'De Eeuwige is goed jegens allen, zijn barmhartigheid strekt zich uit tot al zijn schepselen'. Daarom moeten ook wij alle schepselen Gods erbarmen bewijzen, omdat wij altijd moeten

proberen meer op God te lijken". Met deze laatste zin preludeert hij al op een thema dat zijn hele Bijbelse theologie doortrekt: dat wij God in zijn eigenschappen van liefde en barmhartigheid moeten navolgen. In zijn scheppings-theologie gebruikt hij woorden die we nu pas vaker in onze tijd kunnen horen: mens en natuur als 'partners', en 'solidariteit' tussen mens en natuur'. Het christelijk veel gebruikte, maar nauwelijks bijbels te funderen woord 'rentmeester' komt bij hem niet voor. Mens en natuur leven in één *Existenzgemeinschaft*, in één bestaans-gemeenschap, in een organisch samenhangend netwerk van leven.

Het is opvallend hoeveel aandacht hij geeft aan de Bijbelse instellingen van sabbat- en jubeljaar, waarin het kosmische, religieuze en sociale niet van elkaar gescheiden kunnen worden. Verrassend is zijn aandacht voor een tekst uit 2 Kronieken 36, bijna helemaal aan het eind van de Hebreeuwse bijbel (die anders dan de christelijke bijbel met dit Bijbelboek afsluit). Daarin wordt beschreven hoe het volk uit Juda naar Babel in ballingschap werd weg gevoerd, met als reden: 'Zo ging in vervulling wat de HEER bij monde van Jeremia had voorgezegd. Zeventig jaar bleef het land braak liggen en had het rust, totdat alle niet in acht genomen sabbatjaren vergoed waren' (vs. 21). Ieder zevende jaar, het sabbatjaar, moest het land rust hebben door braak te blijven liggen, zodat de natuur zich kon herstellen. Een uitdagende boodschap (dreiging?) in onze tijd van klimaatverandering: welke vergelijkbare radicale stappen zouden wij nu moeten zetten, of hoeveel zullen wij moeten incasseren, zodat het netwerk van leven zich kan herstellen?

Chassidisme en natuur

Bij veel mensen is Buber vooral bekend door zijn, veelal naver- telde, Chassidische verhalen. Het Chassidisme is een Joodse mystiek beweging, waarin veel denkbeelden vanuit de eerder ontstane mystieke Kabbala doorspelen. Buber vraagt vooral hoe hij wezenlijke kenmerken van deze Chassidische spiritua- liteit tot een moderne spirituele inspiratiebron kan laten worden. Al in het eerste boek van Buber over het Chassidisme, over Rabbi Rachman (1906), vertelt hij: 'En het paard dat hem, tot zijn ver- bazing gehoorzaam in het bos brengt, brengt hem nader tot God, die hem vanuit alle bomen aan- kijkt en met al het gewas als een jij tegenover een jij is'. Zo kwam Rabbi Nachman tot zijn leer van 'dienst aan de natuur'. In deze spi- rituele natuurbeleving en relatie komen verschillende motieven samen. Er is de leer van de licht- vonken die bij de schepping in al het geschapene zijn terecht geko- men, maar die omvat worden door een hard omhulsel waaruit ze door een heiligende benadering bevrijd kunnen worden. Er is ook de leer van de *Schechina*, de heerlijkheid van God, die ook gezien kan wor- den als de Geest van God die de hele schepping omstraalt. Maar diezelfde *Schechina* kan ook als in een ballingschap beleefd worden, als mede-lijdend met de onverloste schepping. Buber kon als verduide- lijking van deze betrekking tot de schepping verwijzen naar de brief aan de Romeinen, waar Paulus schrijft dat heel de schepping zucht in afwachting van het openbaar worden van de kinderen van God.

Om te verduidelijken wat hij bedoelt beschrijft Buber deze leer zoals hij die ziet vanuit de stichter van het Chassidisme, de Baal-Sjem: 'De Baal-Sjem leert dat aan geen enkele ontmoeting met een wezen of een ding in onze gang van het leven een geheime betekenis ontbreekt. De mensen met wie wij samen leven, of nu en dan samenkomen, de dieren die ons in onze arbeid helpen, de bodem die wij bebouwen, de stoffen die wij verwerken, de werktuigen waarvan wij ons bedienen, alles heeft een verborgen ziel-substantie in zich, die op ons aangewezen is om tot haar zuivere gestalte, tot haar voleinding te komen. Veronachtzamen wij deze op onze weg gezonden ziel-substantie, zijn wij slechts uit op het bereiken van de doeleinden van het ogenblik zonder een echte band aan te knopen met wezens en dingen aan wier leven wij moeten deelnemen, zoals zij aan het onze, dan verzuimen wij zelf het ware vervulde bestaan. Deze leer is volgens mij in haar kern waar' (uit: 'De weg van de mens', Bentveld 1947).

Filosofie, natuur en geschiedenis

In zijn filosofisch werk duiken dieren en planten telkens weer op. Er is de ik-jij ontmoeting met een paard, met een kat, met een hond, met een boom, een landschap. Illustratief is hoe hij in *Ich und Du* de aansprekende ontmoeting met zijn kat beschrijft: 'De ogen van het dier hebben een grote sprekende kracht'. In al deze relaties is een ethische dimensie van verantwoording aanwezig: in de ontmoeting, in de dialoog worden wij om een antwoord, om verantwoording gevraagd: 'een hond heeft jou aangekeken, jij verantwoordt zijn blik'. Dit betreft uiteindelijk de hele materiele werkelijkheid. Alles

kan tot teken worden dat mij aanspreekt en tot verantwoordelijkheid roept. Dit kan zelfs in de relatie van de arbeider tot een machine zijn.

In veel van wat Buber over natuur geschreven heeft zijn Chassidische, Bijbelse, filosofische en joods-zionistische noties met elkaar verweven. In onze tijd van klimaatcrisis, verbonden met een levensgevaarlijke afname van de biodiversiteit, is deze veelvoudige benadering uitdagend. Spiritualiteit, beleving, Bijbelse inspiratie, sociaal-politieke en wetenschappelijke verantwoording krijgen hier in onderlinge verbanden een plaats. Wij leven in het Anthropoceen, waarin de geschiedenis van de mens en de geschiedenis van de natuur in een gevaarlijke onderlinge verwevenheid terecht zijn gekomen. Bij Buber is er geen scherp onderscheid tussen natuur en cultuur. In beiden spreekt God zich uit en vraagt de mens om verantwoording.

Als sociaal-filosoof wees hij op het belang van de opbouw van gemeenschappen van onderop, die samen kunnen komen in zich uitbreidende federale- of staatsverbanden. Het zijn 'anarchistische' ideeën van zijn vriend Gustav Landauer, die ook Henriette Roland Holst aanspraken. Maar deze opbouw van onderop, van 'klein' beginnen, ging niet zonder de inzet voor vrede en gerechtigheid op mondiale schaal. Dat bleek vooral in zijn vriendschappelijke contacten met de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, Dag Hammarskjöld. In hun contacten kwamen zowel de politieke vragen als de spiritueel-mystiek aspecten van het leven aan bod. In het vliegtuig waarin Hammarskjöld

omkwam, werd in zijn bagage *Ich und Du* gevonden, dat hij bezig was in het Zweeds te vertalen.

Bubers denken kan de christelijke groene theologie in een tijd van klimaatcrisis verder helpen. In de kerken is terecht veel aandacht voor wat we individueel kunnen en moeten doen. Daar moet het beginnen. De doorwerking naar grotere gemeenschappen met politieke contouren ligt veel moeilijker, ook vanuit ervaringen met 'geloof en politiek' in het verleden. Maar de grotere politieke verbanden, waar ook het profetisch spreken niet mag worden vergeten, blijven vanuit Buber in het vizier. Een ander aandachtspunt is dat de klimaatcrisis opnieuw dringende vragen stelt rond onze toekomstverwachting.

Apocalyptische ondergangsvisionen die leiden tot berusting en apathie duiken weer op. Buber verzet zich sterk tegen dit type apocalyptisch denken en (niet) doen. Hij stelt daar een messiaanse eschatologie tegenover. Alles wat de mens doet in dialoog met God, mens en de schepping in verantwoordelijkheid, brengt de messiaanse tijd dichterbij, ook al kan dat soms alleen maar in het verborgene, over generaties heen. Dit messiaanse denken, dat Chassidisch gevoed wordt, verzet zich tegen het denken in korte-termijn-resultaten. Het leeft vanuit een lange-termijn-perspectief van herstel en eenheid van de schepping. De mens verbindt zich met de schepping, met het gevoel dat het herstel én van hem of haar afhankelijk is, én dat het tegelijk genade is die in de dialoog ervaren wordt. Daarbij zaait de mens, maar het is God die uiteindelijk oogst. Zo verwoordt Buber zijn hoop.

DE SOCIALE KWESTIE VAN DE 21E EEUW. VAN 'HAALBAAR EN BETAALBAAR' NAAR EEN DUURZAAM LEVEN VOOR IEDEREEN.

Door Peter Kerris

Neem twee huizen, in een doorsnee straat, van een doorsnee type, naast elkaar. Aan de ene kant woont een gezin – tweeverdieners, allebei een goede baan, twee kinderen – dat nu het geld en de mogelijkheden heeft om het huis te verduurzamen. Om zonnepanelen op het dak te leggen, om een warmtepomp aan te schaffen. Ze zullen weinig last hebben van de stijgende prijs van aardgas. Het leasecontract van één van beiden loopt binnenkort af. Ze overwegen een elektrische auto. De komende jaren zullen ze de energielasten stevig zien dalen. Het geld dat ze overhouden kunnen ze opnieuw investeren in het huis of gebruiken om de school- en studiekosten voor hun twee kinderen op te vangen.

Daarnaast woont ook een gezin – tweeverdieners, zij is zzp'er, hij werkt in de zorg, ook twee kinderen die naar dezelfde school en dezelfde sportclub gaan als de kinderen van de burens. De ouders hebben echter onregelmatige werktijden en onzekere inkomsten. Ze hebben het huis in dezelfde periode gekocht als de burens en betaalden er dezelfde prijs voor. Ze redden het financieel, ze verdienen genoeg om geen aanspraak te hoeven of kunnen maken op allerlei regelingen, maar hebben toevallig drie jaar geleden de cv-ketel laten vervangen en broodnodig onderhoud laten plegen. Ze

doen hun best om zuinig te zijn met energieverbruik. De lampen in huis zijn allemaal LED en de was doen ze zoveel mogelijk in de daluren. Maar zuinig zijn gaat niet vanzelf en lukt niet altijd. Door de onregelmatige werktijden staat de verwarming vaker aan en het gasverbruik is daardoor hoger dan gemiddeld. Door de onregelmatige uren hebben ze flexibele kinderopvang nodig die duurder is dan regulier. Ze hebben twee maximale hypotheeklen en even geen geld voor zonnepanelen of een warmtepomp, laat staan de rust en ruimte om daar bij stil te staan.

Het eerste gezin kan het eigen huis over een tijd goed verkopen, met meerwaarde door alle investeringen in zonnepanelen, isolatie en warmtepompen. Voor het tweede gezin wordt dat een stuk lastiger, zij kunnen niet hetzelfde rendement maken. Het vermogen van het eerste gezin neemt toe. Het tweede gezin staat stil. Door de keuzes die nu gemaakt worden, groeien de kinderen verschillend op.

De komende decennia staan de wereld in het algemeen en de Westerse samenleving in het bijzonder grote veranderingen te wachten. Klimaatverandering dwingt ons om de hoeveelheid broeikasgassen in onze atmosfeer terug te dringen of in ieder geval niet verder te laten toenemen. Daarvoor moeten

Peter Kerris
foto | Paul te Stroete

energieverbruik- en opweksystemen radicaal anders. Het aanpassen aan het veranderende klimaat vergt, soms grote, ingrepen in het landschap. Grondstoffenschaarste betekent anders produceren en bouwen. De impact van stikstof op onze natuur en biodiversiteit leert dat we anders tegen ontwerp en gebruik van onze leefomgeving aan moeten kijken. En om op termijn negen miljard monden te voeden zal zowel ons voedselproductiesysteem als ons consumptiepatroon daarop aangepast moeten worden. In internationaal verband en op nationaal niveau zijn er ambitieuze doelen gesteld om de veranderingen te lijf te gaan.

Collectief versus individu

De technologische vooruitgang van de afgelopen jaren stemt optimistisch over de technische kansen voor energieopwekking, mobiliteit en bouwen. Zonnepanelen en

windmolens zijn het afgelopen decennium een stuk efficiënter geworden en er is een tweedehands markt voor hybride auto's ontstaan. De schappen in supermarkten tonen meer dier- en klimaatvriendelijke producten en in ministeries, gemeentehuizen, waterschappen en provincies wordt het thema klimaatadaptatie voorzichtig bij de kop gepakt. Binnen een generatie omslaan naar een volledig klimaat- en energieneutrale samenleving is echter niet alleen een technische opgave van titanische proporties. Het is ook een sociale opgave die iedereen zal raken. Daarmee is het een collectief probleem.

Als men echter kijkt naar de aanpak van dit probleem, ziet men maatregelen die veelal individueel gericht zijn. Subsidies voor bedrijven en individuele huishoudens en een proces van onderop waarin regio's gebieden voor grootschalige energieopwekking aanwijzen. Op lange en middellange termijn ontstaan nieuwe verdienmodellen, consumptiepatronen en levensstandaarden. Een deel van de samenleving kan die veranderingen goed opvangen en profiteert daar zelfs van. Maar een ander deel kan daar minder goed in mee. Directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau Kim Putters signaleerde al eens dat hierdoor nieuwe scheidslijnen ontstaan. Hij signaleert aan de ene kant van de scheidslijn mensen die duurzame producten kunnen betalen en duurzamer kunnen wonen, aan de andere kant mensen die dat niet of minder kunnen. De oude tweedeling tussen *haves en have nots* is veranderd in een tweedeling tussen

de *cans* en de *cannots* – degenen die kunnen en zij die niet kunnen verduurzamen.

Ook in de politiek wordt dit, inmiddels in de volle breedte van het spectrum, gezien. De vorm, inhoud en toonaard van politieke bewegingen verschilt. Sommigen ontkennen de noodzaak van de verandering of ontkennen de invloed van de mens. Anderen vinden dat voorgestelde maatregelen te licht zijn en roepen op tot zwaardere belastingen of dwingender voorschriften. Een derde groep, met name in liberale en christendemocratische hoek, onderkent dat veranderingen nodig zijn maar dan wel 'haalbaar en betaalbaar'.

Dat laatste is echter een holle frase. Het is de zoveelste roep in een reeks van oproepen om vooral niet te hard van stapel te lopen. Sinds 1992 zijn er steeds nieuwe mondiale duurzaamheidsdoelen gesteld. Ieder nieuw verdrag gebaseerd op de niet-behaalde doelen uit het oude verdrag. De klimaatknoep van Parijs en Madrid zijn de jongste voorbeelden hiervan. In Nederland is het klimaatknoep vertaald in een klimaatwet: 49 procent minder CO₂-uitstoot in 2030 ten opzichte van 1990; 95 procent reductie in 2050. Uit een rapport van de Deltacommissaris van 2018 blijkt echter dat het niet zozeer de vraag is of Nederland te maken krijgt met 1 tot 3 meter zeespiegelstijging als gevolg van klimaatverandering maar *wanneer* die stijging zich voordoet. Het adagium 'haalbaar en betaalbaar' gaat uit van telkens voorzichtige stappen, steeds met draagvlak en passend binnen acceptabele begrotingsnormen.

Maar dat is de ware rekening voor je uit schuiven – toekomstige generaties krijgen te maken met de gevolgen van onze nalatigheid. Het stellen van doelen en formuleren van ambities is goed, maar door steeds in kleine stappen te denken reddend we het niet. Het heeft als gevolg dat de bedreigende kant van klimaatverandering alleen maar groter wordt.

Hoe moet het dan wel? Om de toekomst vorm te geven kunnen we leren van de geschiedenis.

De Sociale Kwestie

De 'Sociale Kwestie' is de term waarmee van oudsher de maatschappelijke omstandigheden in de negentiende eeuw worden aangeduid. De aard van de economie veranderde in hoog tempo door de overschakeling naar fossiele brandstoffen. De snelle industrialisatie en de groei van de steden hadden sociale ontwrichting tot gevolg. Grote groepen arbeiders, naar de stad getrokken omdat de ambachten van het platteland verdwenen, zochten hun heil bij werk in fabrieken. Er was vaak meer aanbod van arbeiders dan dat er werk was met als gevolg uitbuiting, werkloosheid en armoede. De steden konden de snelle groei niet aan waardoor verkrotting en verpaupering optrad in de arbeiderswijken. Er waren geen bronnen van schoon water, er was geen riolering en zo konden ziektes zich ongehinderd verspreiden.

Pas met de opkomst van de arbeidersbeweging, vakbonden en socialistische en later sociaaldemocratische politieke partijen keerde het tij. Onder druk werd er door regeringen in heel Europa sociale wetgeving ingevoerd.

Peter Kerris in debat met de overige genomineerden voor de Banning Prijs 2020
foto | Paul te Stroete.

En met de invoering van het algemeen kiesrecht was ook het politieke gewicht van de arbeider gelijkgesteld aan die van de industrieel. Door de aanleg van overheidswege van een systeem van riolering en drinkwatervoorziening verbeterden de leefomstandigheden. Halverwege de negentiende eeuw ontstonden de eerste particuliere woningbouwverenigingen in Nederland. Met de invoering van de Woningwet in 1902 nam de volkshuisvesting een grote vlucht, ontstonden nieuwe woningcorporaties en werd het mogelijk dat gemeenten huizen gingen bouwen. De overheid was actiever dan ooit in het beschermen van mensen. Cruciaal hierin was dat de Sociale Kwestie niet werd gezien als een individueel probleem of een probleem van een

enkele bevolkingsgroep. Er was een collectief probleem en dat vergde collectieve actie. De basis van de moderne verzorgingsstaat ontstond als antwoord op de Sociale Kwestie.

Tegenwoordig is het een vanzelfsprekendheid dat je huis is aangesloten op het riool, op het drinkwaternet en op het elektriciteitsnet. Het zijn basisvoorwaarden. Een duurzaam huis moet net zo'n basisvoorwaarde zijn. Of het nu gaat om huurwoningen of koopwoningen, bestaande bouw of nieuwbouw.

Een actieve en effectieve overheid

Wat kunnen we leren van de aanpak van de Sociale Kwestie? Tegen het eind van de negentiende eeuw nam de overheid een actieve rol in de

aanpak van het probleem. Door het invoeren en aanpassen van wetgeving nam de overheid nieuwe taken en verantwoordelijkheden op zich.

Daar blijft de huidige aanpak steken. Door het formuleren van ambities en die als doelstelling vast te leggen in allerlei akkoorden creëren overheden een ongelijk speelveld. Bij het uitvoeren van die akkoorden worden partners uit de samenleving betrokken. Maar om ambities te realiseren moet de samenleving daar wel de juiste gereedschappen voor in handen hebben of krijgen. Door alleen doelen te stellen en de oplossing vooral een procesaanpak te laten zijn, zonder sturing vanuit de overheid, worden zij die willen, of zij die een verdienmodel zien, gefaciliteerd. Het

resultaat is dat duurzaamheid alleen is weggelegd voor de *happy few* en dat er een nieuwe tweedeling ontstaat. Om dat te voorkomen is niet alleen actief overheidsbeleid nodig maar ook effectief overheidsbeleid, weg van de individuele aanpak.

Als eerste zijn daar heldere spelregels voor nodig. Door te normeren en wetgeving in te voeren of aan te passen, zoals dat ook gebeurde in de aanpak van de Sociale Kwestie, kan de overheid een gelijk speelveld creëren voor alle betrokkenen. In die regels kan ook vastgelegd worden dat iedereen moet profiteren van de transities, niet alleen de cans.

Ten tweede betekent dat actief sturen op het eerlijk delen van zowel de lusten als de lasten van de verschillende transities. Als voorbeeld: de overheid kan een programma opzetten waarbij in wijken met veel sociale huurwoningen of goedkope koopwoningen ook elektrische laadpalen worden gerealiseerd waarvan de opbrengst ten goede komt aan de wijk. Als dat gecombineerd wordt met het gasloos maken van de wijk, het aanbrengen van zonnepanelen op daken en het isoleren van de woningen wordt een model gecreëerd waarbij duurzaamheid van, voor en door de gemeenschap is in plaats van een hinderlijke verbouwing waarbij de rekenen vooral voor het bedrijfsleven zijn. Dat zorgt voor draagvlak bij deze groep en gaat maatschappelijke tweedeling als gevolg van verduurzaming tegen.

Tot slot: wie gaat dat betalen? Ook hier weer de vraag: wie vind je dat moet profiteren van de energietransitie? Door bijvoorbeeld de

energiebelasting direct aan te wenden voor het financieren van maatregelen voor huurders en bewoners van goedkope koopwoningen kies je partij voor de *cannots* – de mensen die niet direct de mogelijkheden hebben om maatregelen te betalen. Datzelfde zou kunnen door de omstreden verhuurdersheffing direct aan te wenden voor verbetering van sociale huurwoningen.

Overheidssturing is nodig om ervoor te zorgen dat zowel de lusten als de lasten van de veranderingen in onze samenleving eerlijk worden gedeeld. Dat gaat verder dan de holle frase ‘haalbaar en betaalbaar’. Het vraagt een visie op wie je vindt dat moet profiteren van de transities: de *happy few* of iedereen? Het is een vraag waarop al eerder, in de negentiende eeuw tijdens de transitie naar een samenleving die draait op fossiele energie, een antwoord is geformuleerd. Het probleem vooruit blijven schuiven is geen optie omdat klimaatverandering hoe dan ook plaatsvindt. De transitie naar een duurzame samenleving, weg van fossiele energie, is er een die in potentie net zo maatschappelijk ontwrichtend is. Daarmee is het de Sociale Kwestie van de eenentwintigste eeuw. Als we er niet in slagen om deze transitie voor alle huishoudens in alle straten te laten werken, verliezen we allemaal.

De sociaaldemocratische beweging heeft de opdracht en de antwoorden om deze transitie voor iedereen te laten werken. Zij heeft de klus per slot van rekening al eens eerder geklaard.

Dit essay was de inzending van Peter Kerris voor de Banning Prijs 2020. Hoewel het stuk op een haar na de prijs niet won, vond de redactie van Tijd en Taak dat het toch een breed publiek verdiende. En alleen het winnende essay werd gepubliceerd in 'Socialisme en Democratie'. Niet alleen omwille van de tekst zelf, maar juist ook omdat Kerris als PvdA-gedeputeerde in de Provincie Gelderland, met onder meer wonen en ruimtelijke ordening in zijn portefeuille, dat doet wat we graag meer zouden zien van onze bestuurders: reflecteren op de sociaaldemocratische waarden die hem drijven in zijn dagelijks werk. De overige essays lezen? Kijk op www.banningvereniging.nl

MATTHIJS NIJBOER
**VLEIGSCHAAMTE
EN VEGAFUN**

De aanpak van het klimaatvraagstuk, of andere milieu-vraagstukken, kent van oudsher een interessante spanning tussen vertrouwen in technologische oplossingen en de noodzaak tot gedragsverandering. Sommige mensen denken dat we op dezelfde voet door kunnen leven en verwachten dat bijvoorbeeld elektrisch vliegen of een thoriumcentrale de problemen wel zullen oplossen. Anderen denken dat een gedragsverandering noodzakelijk is en we vooral anders en minder moeten gaan consumeren.

De urgentie van het klimaatprobleem zorgt ervoor dat deze twee strategieën niet meer tegenover elkaar staan, maar tegelijkertijd nodig zijn. Hier ontstaat een rare symbiose tussen twee radicaal verschillende aanpakken van hetzelfde probleem. We zetten ons in om windmolens van een ongekende hoogte te bouwen en stoppen tegelijkertijd met het eten van vlees. Een belangrijke vraag is hoe we deze twee strategieën, die beide grote weerstand oproepen, succesvol kunnen maken. En wat daarbij de rol van de overheid is.

Veel technologische ontwikkelingen rond duurzaamheid lijken in eerste instantie sympathiek. Vaak blijken ze echter in de praktijk toch meer kanten te hebben. Een in principe mooi initiatief voor deelmobiliteit als Uber is verworden tot een race naar de bodem op het gebied van arbeidsrechten. Een sympathieke kleine windmolen ergens op het platteland wordt een megalomaan project van commerciële ontwikkelaars in Drenthe. Of een technologie die in eerste instantie een oplossing lijkt te bieden, de bijstook van biomassa in elektriciteitscentrales, blijkt bij nader inzien niet zo klimaatpositief.

Technologische ontwikkelingen zijn vaak ambivalent. Hierbij is een overheid nodig die zorgt dat de lusten en lasten van deze ontwikkelingen eerlijk worden verdeeld én die zorgt dat technische vindingen ook daadwerkelijk bijdragen aan een oplossing van het probleem. Of het nu gaat om een in eerste instantie sympathiek lijkend deelplatform, de plaatsing van een windmolen in een bepaald gebied of

de gesubsidieerde bijstook van biomassa. Zonder overheidsingrijpen zal de acceptatie van technologie als belangrijke oplossing voor het klimaatprobleem snel verdwijnen.

De tweede strategie gaat over ons eigen gedrag. De begrippen vlieg- en vleesschaamte zijn er uitingen van. De opgestoken groene wijsvinger kan voor sommigen ook overkomen als een opgestoken groene middelvinger. Klimaatbewustzijn zet allerlei verworvenheden, waaronder dus het vliegen en het regelmatig eten van vlees, in een ander perspectief. Dit lijkt mij zeer terecht, maar de vraag is hoe we dit kunnen vertalen naar een meer op verleiding gerichte strategie in plaats van mensen bij herhaling de groene vinger te tonen.

Vorig jaar was er op dit gebied een mooie campagne van Deutsche Bahn, waarbij op zeer geavanceerde wijze werd bekeken hoe mogelijke reismotieven naar verre oorden kunnen worden vervangen door een alternatief dichterbij. Tevens krijgt de betrokkene de prijs te zien van beide reisopties. Wat mij betreft had daar ook wel de CO₂-footprint bij gekund. Zo geeft de campagne een verleidelijk en klimaatvriendelijker reisalternatief. Zo wordt vliegschaamte omgedraaid naar treinplezier. Een vergelijkbare campagne zou kunnen leiden tot bijvoorbeeld meer vegafun.

Buiten verleiden zal ook de overheid in deze tweede strategie een belangrijke rol moeten spelen. Dit gaat om bijvoorbeeld een vliegtax, want treinplezier is toch wat lastig als de prijs soms een factor 3 verschilt. Ook voor deze strategie is een overheid nodig die zorgt dat duurzaamheid onderdeel vormt van de prijsvorming. Tegelijkertijd dient de overheid ervoor te zorgen dat dit niet leidt tot een grote ongelijkheid tussen verschillende inkomensgroepen.

Kortom, klimaatcrisis vraagt om een inzet op verschillende strategieën, dus technologie en 'consuanderen'. Daarbij is een groene wijsvinger van de overheid noodzakelijk, want met alleen vliegschaamte of vegafun komen we er niet.

DE LEGE STOEL VAN DE POLITIEK

Op 21 februari sprak Marjan Minnesma, directeur van stichting Urgenda, in De Rode Hoed de tweede Banning Lezing uit. Nadat Lodewijk Asscher in de eerste Banning Lezing twee jaar geleden iets liet zien van een nieuw sociaaldemocratisch verhaal na de enorme dreun die de PvdA te verwerken kreeg bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2017, toonde Minnesma in haar lezing wat in dat verhaal nog ontbrak. Want hoe bevlogen en innemend haar presentatie ook was, er werden harde waarheden gesproken. Over de schier onmogelijke opdracht die we te vervullen hebben, over de al te geringe neiging echt in actie te komen en over het collectieve falen van de politiek. Noch de sociaaldemocratie, noch de Partij van de Arbeid uitgezonderd.

∩ **Door Maarten van den Bos**

In een goedgevulde Rode Hoed was de opening van de avond aan de vier genomineerden die een essay schreven over sociaaldemocratie en klimaatpolitiek. Een opvallende constante in de essays was dat alle auteurs het er wel over eens leken dat de sociaaldemocratische traditie eigenlijk alles in handen heeft om een helder en stevig standpunt te formuleren waar het gaat om klimaatverandering. Toch leek geen van de vier essayisten er echt gerust op, meermaals werd de sociaaldemocratie in het algemeen en de PvdA in het bijzonder aangespoord kleur te bekennen. Minnesma leek dat wel met hen eens. Wat terloops verhaalde zij over een moment dat ze werd gevraagd mee te werken aan

het PvdA-verkiezingsprogramma. Ongebonden, want omwille van de onafhankelijkheid lid van geen enkele politieke partij, maar wel altijd bereid tot advies ging ze op de uitnodiging in. Om vervolgens vast te stellen dat het in de programma-commissie soms een paar minuten over duurzaamheid ging, maar dan altijd al snel weer over iets anders. Alsof er, zo leek het, toch altijd net weer een aantal belangrijker kwesties aan de orde waren.

Het verhaal toverde een glimlach op het gezicht van veel bezoekers. Van herkenning wellicht, of omdat Minnesma haar verhaal zoals gezegd bracht met een aanstekelijk optimisme. Terwijl de boodschap eigenlijk onvoorstelbaar was. Beknopt samengevat was het verhaal dat we al betrekkelijk lang met grote mate van zekerheid weten dat de uitstoot van broeikasgassen zorgt voor opwarming van de aarde. De gevolgen daarvan – ook in het interview met Heleen de Coninck in dit tijdschrift wordt dat andermaal helder – zijn in potentie even onvermijdelijk als desastreus. Zo is bij een opwarming van twee graden of meer al het koraal in de wereldzeeën ten dode opgeschreven. En wordt het gebied rond de Sahara, waar nu grofweg tweehonderd miljoen mensen wonen – onleefbaar. En wie denkt dat dergelijke ontwikkelingen vooral anderen raken heeft het mis. Waar het rapport van de Commissie Veerman – die moest rapporteren over de toekomstbestendigheid van de Nederlandse duinen en dijken – in 2008 nog rekende met een zeespiegelstijging die door velen voor onmogelijk gehouden werd, lijkt dat nu een paar jaar later een betrekkelijk reële inschatting. Zo hard gaat het dus: wat in 2008 nog op zwartkijken leek is nu reëel. Voor een land dat voor een behoorlijk deel onder

zeeniveau ligt is dat een gevaarlijke ontwikkeling: de situatie wordt steeds zorgelijker. Tezeldertijd schrikken we er steeds minder van, de eerste komische toespelingen op Arnhem aan Zee waren inmiddels te horen.

Het verschil tussen een opwarming van maximaal anderhalve graad, het streven dat in het Klimaatakkoord van Parijs werd afgesproken, en de opwarming met twee graden lijkt klein maar is dat allerminst. Het valt echter in het niet bij de daadwerkelijke ontwikkelingen. Als we doorgaan op ingezette wegen, waarlangs de eerste effectieve slachtoffers van de opwarming van de aarde her en der al zichtbaar worden, dan warmt de aarde deze eeuw geen twee graden op, maar drie. Of meer. En dat, zo werd mooi impliciet duidelijk, kent gevolgen die we niet kunnen overzien. En misschien ook wel niet kunnen overleven.

De vraag waarom we dan zo weinig doen is een vraag die we maar moeilijk van een antwoord kunnen voorzien. Toen stichting Urgenda in 2012 constateerde dat vijf jaar positieve aandacht voor het klimaat in combinatie met tal van projecten en plannen bij lange na niet voldoende resultaat genereerde, werd duidelijk dat echte vooruitgang van de overheid zou moeten komen. De afspraken die ook toen al gemaakt werden over het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen teneinde de snelle opwarming van de planeet af te remmen moesten worden nagekomen. Maar dat gebeurde niet. En nog altijd niet. Inmiddels staat Nederland – de voortdurende blijmoedige opmerkingen van minister-president Rutte dat

we zo veel doen en derhalve moeten oppassen niet te ver voor de troepen uit te lopen ten spijt – stijf onderaan waar het gaat om de opwekking van duurzame energie.

Dan spreken over ‘het groenste kabinet ooit’ is een gotspe. Maar voordat we ons handenwringend verkneukelen over het gegeven dat inmiddels tachtig procent van de Nederlanders zich zorgen maakt over klimaatverandering en de kiezersaanhang van de coalitiepartijen gezien de weigerachtigheid hier serieus werk van te maken derhalve nog sneller zal verdwijnen dan het poolijs, is het verstandig de vraag te stellen wat we daar, als sociaaldemocratische beweging, eigenlijk tegenover stellen. Naar de combinatie van de op feiten en onderzoek gebaseerde redelijkheid en de door inzicht in urgentie ingegeven overtuigingskracht van Minnesma is het, ook op links, lang zoeken. Ernstiger dan het bagatelliseren van de problemen door de huidige regering, zelfs ernstiger dan het eenvoudigweg ontkennen van de problemen door sommige anderen, is het totale falen van de politiek als geheel om dit probleem op een fatsoenlijke wijze echt op de agenda te krijgen en te houden. Naar het oordeel van Minnesma is er een nieuwe politiek nodig, een combinatie van John F. Kennedy met zijn pleidooi om de mensheid binnen tien jaar op de maan te krijgen en Franklin D. Roosevelt met zijn overtuiging dat de Verenigde Staten de luchtmacht kon bouwen die de Tweede Wereldoorlog zou winnen. Ondanks de van de laatste geleende terminologie van de New Deal zijn we van hun visie en overtuigingskracht nog ver weg.

Juist dit falen van de politiek als geheel bracht Urgenda tot een gang naar de rechter en dat is begrijpelijk. In een rechtsstaat is het burgers die

Marjan Minnesma spreekt de Banning Lezing 2020 uit
foto | Paul te Stroete

zich niet beschermd weten door de eigen overheid immers mogelijk zich tot de rechter te wenden teneinde diezelfde overheid op haar nalatigheid aan te spreken. Precies dat was wat Urgenda met haar zaak betoogde: de Nederlandse staat faalt in haar primaire taak, het beschermen van leven en goed van zijn inwoners. En precies dat is wat de rechter telkens weer bevestigde: de opwarming van de aarde betekent een gevaarstelling voor burgers waarvan de Staat niet mag weggijken. Het niet nakomen van afspraken, het niet halen van gestelde doelen, het niet concretiseren van voorgenomen maatregelen. Het is niet acceptabel.

In het debat dat volgde op het arrest van de Hoge Raad in de zaak is veelvuldig opgemerkt dat de rechter hier op de stoel van de politiek is gaan zitten. Minnesma wist in haar lezing

helder uit te leggen dat dit laatste niet het geval was. De rechter deed wat hij in de rechtsstaat behoort te doen: het beschermen van burgers tegen een (in dit geval) nalatige overheid. In een even beknopt als helder opiniestuk in *NRC Handelsblad* (16 januari 2020) bevestigden de juristen Tim Bleeker, Kees van den Bos en Rianka Rijnhout juist die redenering. Noch de rechtsgang door Urgenda, noch de bij herhaling tot aan de Hoge Raad bevestigde uitspraak, was buiten de orde van de rechtsstaat. Het was juist de essentie ervan.

Toch blijft er een wat wrange nasmaak over. En ook Minnesma lijkt het juridisch succes niet echt te willen vieren. Want waarom moet de Staat der Nederlanden langs juridische weg gedwongen worden zich te houden aan langs democratische weg tot stand gekomen afspraken? Waarom

Een goed gevulde Rode Hoed
foto | Paul te Stroete

luikt het 'de politiek', op wiens stoel de rechter dan zou hebben plaatsgenomen, niet om zelfstandig dat te doen wat nodig is om voornemens en afspraken ook om te zetten in beleid en vervolgens de stapsgewijze uitvoering daarvan? Nu de politiek haar eigen zetel stelselmatig leeg laat, haar verantwoordelijkheid ontloopt, is het aan anderen om de overheid, wiens primaire taak toch gelegen is bij de bescherming van zijn inwoners, bij de les te houden. Dat is niet leuk, en misschien ook wel niet wenselijk, maar wel noodzaak. Helaas.

Op de vraag waarom die stoel van de politiek in dit debat zo angstvallig leeg is gebleven, zeker in Nederland, ging Minnesma in haar lezing niet echt in. Tijdens het interview dat ik met Wouter Bos had tijdens de afsluitende bijeenkomst van de Banning Leergang afgelopen jaar hintte Bos op

een verklaring. Het vraagstuk van klimaatverandering sneed dusdanig door de bestaande politieke verhoudingen en achterbannen heen, dat het schier ondoenlijk is voor bestaande partijen om zich er een eenduidige opvatting over te vormen. En hoe cynisch sommigen ook zijn over de relatie tussen de ideeën van partijen en het handelen van de regering, zonder die ideeën gebeurt er niets. Of in ieder geval veel te weinig.

De campagne van Frans Timmermans, waarin klimaatverandering en klimaatpolitiek eigenlijk voor de eerste keer tot de essentie van de politieke boodschap werden gemaakt, laat zien wat er kan gebeuren als politici besluiten de centrale opdracht van de hedendaagse politiek wel serieus te nemen. Niet alleen sloeg de campagne aan, natuurlijk mede omdat Timmermans veruit de meest bekende lijsttrekker was en

hij als voorman van de Europese sociaaldemocraten meer uitstraling had en aandacht kreeg, maar toch ook omdat Timmermans consequent het verband tussen klimaatpolitiek en sociale rechtvaardigheid naar voren bracht. Precies die onderwerpen die op het moment om een wenkend politiek perspectief vragen. En precies die onderwerpen waar de sociaal-democratie zich kan onderscheiden.

In zijn recente boek werkt Thomas Piketty de gedachte uit dat het heel moeilijk, zo niet onmogelijk, zal zijn grote problemen van de wereld, om te beginnen klimaatverandering en migratie, op te lossen wanneer er niet gelijktijdig wordt gewerkt aan het terugdringen van de groeiende ongelijkheid en het vergroten van de sociale rechtvaardigheid. Die gedachte is de basis voor een sociaaldemocratische klimaatpolitiek. Maar dat kan geen rechtvaardiging zijn voor het wachten met het remmen van de opwarming van de aarde tot dat ongelijkheid tot een acceptabel niveau is teruggebracht. Daarvoor ontbreekt, zo liet Minnesma overtuigend zien, simpelweg de tijd.

Toch is dat hetgeen wat nu wel een beetje aan de orde lijkt te zijn, met de Europese ambitie van Timmermans als hoopgevende uitzondering. Ook Nederlandse sociaaldemocraten dienen zich te realiseren dat er geen hoop is op een betere wereld als we niet in staat zijn een klimaatpolitiek te formuleren die zowel verbindend als effectief weet te zijn. Het formuleren van die politiek staat nog in de kinderschoenen, maar moet die snel ontgroeien. De handvatten en aanknopingspunten zijn er, de overtuigingskracht ook. Dat werd 21 februari in De Rode Hoed wel zichtbaar. Het is de hoogste tijd om aan het werk te gaan.

DIRK ACHTERBERGH

ZEKERWETERS BRENGEN ONS NIET VERDER

Het debat over klimaatverandering en het milieu kent twee uiterste posities. Aan de ene kant wordt de Apocalyps voorspeld: de mensheid gaat ten onder als we niet onmiddellijk radicaal ingrijpen. Aan de andere kant staat de niks-aan-de-hand brigade: CO₂ is goed voor de planten, stop nou toch met die klimaathysterie.

In het koor van de eerste groep voegen zich de stemmen die zeggen dat we massaal ziek worden door milieuverontreiniging. Zo zijn er rond Schiphol en Amsterdam grote gezondheidsrisico's. 'Dit is een enorm probleem, het gaat over duizenden mensen', zegt Onno van Schayck, hoogleraar preventieve geneeskunde in Maastricht in het RTL nieuws van 6 september 2019. 'In de Randstad is de lucht vervuild door de luchtvaart, het verkeer en de industrie, het is een van de meest vervuilde gebieden van Europa, mensen hebben een verhoogde kans op hart- en vaatziekten en longaandoeningen. Ik zou wonen in Amsterdam zeker niet aanraden.'

Yvo Stumpe van Milieudefensie verklaart dat 'stedelingen in Nederland gemiddeld anderhalf jaar eerder doodgaan door luchtverontreiniging'. En wereldwijd sterven er volgens de UNEP, de milieutak van de VN, 7 miljoen mensen per jaar een vroegtijdige dood door vieze lucht. In gebieden met veel verkeer en industrie is het dus niet pluis, ziekte en dood liggen daar blijkbaar op loer.

Nu woon ik zelf heel tevreden in Amsterdam en verzet me tegen de gedachte te moeten verhuizen. Het zou dus kunnen dat ik in de ontkenningfase zit als ik, deze berichten lezend, mezelf afvraag: zou het echt zo erg zijn?

De harde cijfers laten ondertussen zien dat je er ook anders naar kunt kijken. Zo ligt de levensverwachting in Oost-Groningen en Zuid-Limburg, waar de lucht schoner is, lager dan in de Randstad. Opmerkelijk zijn ook de verschillen in Amsterdam zelf. Zo leven inwoners van de welvarende buurten 6,5 jaar langer dan die van armere wijken, terwijl ze toch dezelfde lucht inademen.

Met vieze lucht in welvend Amsterdam leef je een stuk langer dan met schone lucht in arm Oost-Groningen. Met deze cijfers in de hand raad ik Onno van Schayck aan om van Maastricht naar Amsterdam te verhuizen.

En wat te denken van de ontwikkelingen in China. In 1960 was daar de gemiddelde levensverwachting 36 jaar, in 2016 76 jaar. Dus gedurende een ongekeerde industriële en technologische ontwikkeling, welke gepaard ging met een grote toename van CO₂ uitstoot, verdubbelde de levensverwachting!

Het lijkt een paradox: een slechter milieu en toch een langer leven. Hoe zit dat? Aan ziekte en dood liggen meerdere oorzaken ten grondslag: leefstijl, opleiding, stress, voeding, huisvesting, roken, gevaarlijk werk, aangeboren eigenschappen, pech en geluk. En lucht- en waterkwaliteit. In deze reeks zitten plussen en minnen: fossiele brandstoffen in de industrie, in het verkeer en in onze huizen veroorzaken ontegenzeggelijk milieuschade, maar hebben ons ook welvaart, mobiliteit en comfortabele woningen gebracht. Het verband tussen milieuschade en ziekte lijkt niet zo simpel en rechtlijnig als sommige alarmisten ons willen doen geloven. Cruyff vatte het aardig samen: elk voordeel heeft zijn nadeel.

Ben ik nu klimaatscepticus geworden? Dat is niet het geval. Ontegenzeggelijk wordt de mensheid bedreigd door klimaatveranderingen en milieuschade: de stijgende zeespiegel, temperatuurstijging en watertekorten. Voeg daarbij dat fossiele brandstoffen domweg aan het opraken zijn. Actie is dus geboden.

Maar wat zijn dan verstandige maatregelen? Hoe stellen we die vast, en hoe brengen we ze in de praktijk. Daarvoor is discussie nodig, met ruimte voor twijfel, voor nuance en voor tegenspraak. Bovendien is openbaarheid vereist, waarbij alle meningen en belangen aan de oppervlakte komen en niet onder schimmige klimaattafels verborgen blijven. Besluitvorming op basis van wikken en wegen, met eerlijke evaluatie en zo-nodig bijstellen van beleid.

Daar horen geen rechtlijnige zekerheden bij, wel eerlijk kijken naar netelige kwesties in het milieubeleid.

Is biomassa stoken wel een goed idee? Misschien eerst van kolen en olie af, en pas later stoppen met gas? Misschien moet links toch eens naar kernenergie kijken? Misschien moet rechts de voordelen van openbaar vervoer en beperking van autobezit onder ogen durven zien? En misschien moeten we allemaal wat minder vakantievluchten maken

en liever thuis blijven en een goed boek lezen? Kortom: het begint bij het stellen van de vragen, maar het stopt met het betrekken van onwrikbare meningen.

En aan dat laatste hebben we in Nederland geen gebrek. Het klimaatdebat wordt te veel beheerst door uitersten: tegenover sombere pessimisten, die ongeloofwaardig en moedeloos makend zijn, staan de cynische ontkenneren die zich verzetten tegen welke maatregel dan ook.

Tussen deze uitersten staan dan politici uit de zogenoemde middenpartijen met veel lippendienst, veel intenties, veel gegoochel met cijfers, maar met te weinig daadwerkelijk effectief beleid. Hetgeen dan weer door rechters moet

worden gecorrigeerd, een volwassen politiek debat over de dilemma's in het milieubeleid ontbreekt. Nederland hangt niet voor niks in de staart van het Europees peloton op weg naar meer duurzaamheid.

Daadwerkelijke vooruitgang kan alleen worden gerealiseerd als verstandige en dus soms twijfelende politici de overhand durven te nemen, het echte openbare debat met elkaar, met burgers en met de wetenschap aandurven, en ophouden hun oren te laten hangen naar onheilsprofeten en cynici. Zonder zulke moedige en nuchtere democraten gaat het niet lukken.

Dirk Achterbergh is redacteur van Tijd en Taak.

COLOFON

Redactie: Evelien Polter, Dirk Achterbergh, Joke van der Neut en Maarten van den Bos (hoofdredacteur)

Aan dit nummer werkten mee: Henny Berkhout (correctie), Koen Holtzapffel, Peter Kerris, Matthijs Nijboer, Hans Schraevesande, Paul te Stroete (fotografie), Naomi Woltring en Tim Zeedijk.

Vormgeving: Rosa Stigter

Oplage: 500

ISSN: 23520-7870

Over Tijd & Taak: *Tijd & Taak* wordt sinds 1932 uitgegeven door de Banning Vereniging en haar voorlopers Zingeving.net en de Arbeiders Gemeenschap (AG) der Woodbrookers. Het blad is de opvolger van *De Blijde Wereld*, dat van 1902 tot 1932 verscheen. De woorden uit psalm 24 “*Aan God behoort de aarde en haar volheid*” sierden als motto jarenlang het omslag van *Tijd & Taak*.

Deadline: De deadline voor het volgende nummer is 20 april

Abonnement: Een jaarabonnement op *Tijd & Taak* kost € 10,-. Leden en donateurs van de Banning Vereniging ontvangen het blad kosteloos.

Over de Banning Vereniging: De Banning Vereniging organiseert activiteiten op het snijvlak van levensovertuiging, religie en sociaaldemocratie. De Banning Vereniging organiseert bijeenkomsten voor het Netwerk PvdA en levensovertuiging, de jaarlijkse Banningleergang, de halfjaarlijkse Banning Conferenties en de tweejaarlijkse Banningprijs en Banninglezing.

Banning Vereniging
voor levensovertuiging, religie en sociaaldemocratie
Postbus 10567, 1001 EN Amsterdam
Rekeningnummer: NL87 TRIO 0198 5100 39

info@banningvereniging.nl
www.banningvereniging.nl

Paul Demets was tussen 2016 en 2019 plattelandsdichter van de provincie Oost-Vlaanderen. Met de bundel De aangelanden rondde hij dit plattelandsdichterschap af. In de bundel stelt en beantwoordt hij de vraag hoe mensen het leven op het platteland ervaren nu dat, net als het leven in de stad, meer dan ooit verandert. Demets is naast dichter ook essayist en recensent voor onder meer de Belgische krant De Standaard. Zijn in 2018 bij De Bezige Bij verschenen bundel De klaverknoop werd bekroond met de Jan Campertprijs.

JUIST

De latte is zo lopend. We likken onze baarden. Onze zelfzekerheid is geen certitude. Tegen de bewaardatum gedateerd. We zijn voor het samenzijn en voor de uitgelezen

biowijn. Bingo bij de barista met taart en koffie. Maar kampvuren zijn verboden. We hoesten omwille van de rokers buiten en kijken naar een optocht, waar Greta het geval is,

achter de ramen. Het is tijd voor de inquisiteurs. Men mag hier niet jagen. Laten we jullie een warme sociale mantel aanreiken. Jullie veganistische schoenen aantrekken en jullie koopgedrag bevragen.

Kom op. Geef ons jullie tegenargumenten en neem een echo van ons sociaal hart. Hoor het kloppen in de ribbenkast. Straks worden jullie nog emotioneel. Hoe juist ons dat past.

Plattelandsgedicht LI · maart 2019 Voor alle klimaatbetogers